

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

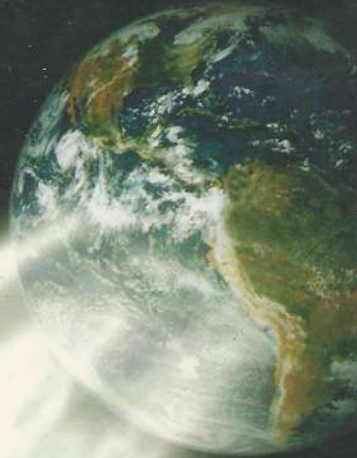
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ELİMİZDEN KAÇIP GİDEN DÜNYA

ANTHONY
GIDDENS

Küreselleşme
Hayatımızı
Nasıl Yeniden
Şekillendiriyor?

ELİMİZDEN KAÇIP GİDEN DÜNYA

Anthony Giddens

ELİMİZDEN KAÇIP GİDEN DÜNYA

**KÜRESELLEŞME HAYATIMIZI
NASIL YENİDEN ŞEKİLLENDİRİYOR?**

Anthony Giddens

Çeviri: Osman Akınhay

Ücretsiz PDF Kitap Arama - <https://rantey.org>

ALFA

Alfa: 671
Düşünce Dizisi No: 001
ELİMİZDEN KAÇIP GİDEN DÜNYA
Anthony Giddens

Özgün Adı
Runaway World

ISBN 975-316-326-6

Birinci Basım: Ocak 2000

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni : M. Faruk Bayrak
Genel Yayın Koordinatörü : Öner Ciravoğlu
Yayın Yönetmeni : Dr. Cahit Akın
Çeviri : Osman Akınhay
Teknik Editör : Ebru Özel
Kapak Tasarımı : Öznur Erman
Paz. ve Satış Müdürü : Vedat Bayrak
Satın Alma Müdürü : Ali Bayrak
Sevkiyat Sorumlusu : Ömer Kımıl
Montaj, Baskı ve Cilt : Melisa Matbaacılık
Tel: (0212) 501 97 57

*Kitabın tüm yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla
Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin
alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.*
Copyright © 1999 ALFA Basım Yayım Dağıtım
Copyright © 1999 Profile Books Ltd.

MERKEZ

ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Ticarethane Sk. No: 41/1 Cağaloğlu, İstanbul/TURKEY
Tel: +90 (212) 511 53 03 - 513 87 51 - 512 30 46
Fax: +90 (212) 519 33 00
E-mail : alfabas@doruk.com.tr

ALFA/AKTÜEL KİTABEVLERİ

BURSA

Burç Sinema Pasajı No: 34
Altıparmak
BURSA
Tel: +90 (224) 223 60 16

ŞANLIURFA

Mimar Sinan Mahallesi, 2. Sk.
No:2/D Halk Eğitim Yarı
ŞANLIURFA
Tel: +90 (414) 312 46 80

Anthony Giddens

London School of Economics'in dekanlığını yapmakta olan Anthony Giddens, çok sayıda dile çevrilmiş otuzdan fazla kitabın yazarı ya da editörüdür. Kendi çalışmaları üzerine de on kitap yayınlamıştır. Son çalışmaları arasında şunlar sayılabilir: *The Consequences of Modernity* (Modernliğin Sonuçları, 1989), *Modernity and Self Identity* (Modernlik ve Özkimlik, 1991), *The Transformation of Intimacy* (Mahremiyetin Dönüşümü, 1992), *Beyond Left and Right* (Solun ve Sağın Ötesinde, 1994), *In Defence of Sociology* (Sosyolojinin Savunusu, 1996) ve *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yenilenmesi, 1998).

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Sunuş	13
1- Küreselleşme	17
2- Risk	33
3- Gelenek.....	49
4- Aile.....	65
5- Demokrasi	81
Seçme Kaynakça.....	97

ÖNSÖZ

Bu kısa kitap ilk olarak, BBC Radio 4. Kanal ile Dünya Haberleri Servisi'nin yayını olan BBC Reith Konferansları'nın 1999 yılı programı olarak doğdu. Yirminci yüzyılın son Reith konferansçısı olmanın benim açımdan ayrı bir yeri var. Zamanlama olarak bakıldığında, dünyanın bu yüzyılın sonundaki durumu hakkında bir dizi iddialı temaya el atmak bana çok uygun görünmüştü. Konferansların bir tartışma yaratacağını umuyordum ve nitekim umduğum gibi de oldu. Dünyanın dört bir tarafındaki gazete ve dergilerden iyi saldırılar geldi. Ama beni savunanların sayısı da ondan az değildi.

Konferansların ve bu kitabın adını *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* koymamın nedeni, bu ifadenin birçoğumuzun hızla değişen bir dünyada yaşamaktan dolayı hissettiği duyguları çok iyi yansıttığıdır. Ancak hemen belirtmeliyim ki, "elimizden kaçıp giden dünya" terimini ilk kullanan kişi ben değilim. Hatta bu terimi kullanan ilk Reith konferansçısı da değilim. Ünlü antropolog Edmund Leach yaklaşık yirmi beş yıl önce Reith Konferansları'nı verdiğinde bu başlığı kullanmıştı. Yalnız o, başlıktan sonra bir soru işareti koymayı uygun görürken, ben bu soru işaretine artık gerek kalmadığını düşünüyorum.

Leach, konferanslarını, son zamanlara her konferansçının yaptığı gibi Londra'da Broadcasting House'un alt katlarındaki bir stüdyoda kaydetmişti. 1998 konferanslarını veren savaş tarihçisi John Keegan ise davetli topluluğunun önünde konuşmayı tercih ederek bu gelenekten ayrılmış; her konfe-

ransının sonuna bir soru-yanıt bölümü koymuştu. Benim konferanslarımın çerçevesi buna uygun oldu, ama uluslararası bir çapta verildiği için diğerlerinden farklı bir özellik taşıdı. Açılış konferansı ile son konferans (küreselleşme ve demokrasi üzerine olanlar) Londra'da verilirken, risk, gelecek ve aile konulu olanlar Hong Kong, Delhi ve Washington'da kaydedildi. Her konferans dinleyicilerin kuvvetli bir tepkisiyle karşılaştığı için, söz alıp konuşan herkese burada teşekkür etmek istiyorum.

Konferanslar sırasında yapılan İnternet tartışmasına katılanlara da teşekkürlerimi bildirmek istiyorum. Bu tartışmadaki amacımız, küreselleşme konusunda elektronik ortamda tüm dünyayı kapsayan bir fikir alışverişi başlatmaktı. Böylece dünyanın her köşesinden çok sayıda insan yorum ve eleştirilerini gönderme olanağı buldular. Onların değindikleri noktaları ve ortaya attıkları soruları burada tek tek aktaramayacağım için beni bağışlayacaklarını umuyorum.

Konferansların gelişimi sırasında sürekli rol oynayan başka kişilere de sonucun başarısından dolayı büyük bir borç duyuyorum. Burada adını özellikle anmak istediğim kişiler şunlardır: Radio 4 Kontrolörü James Boyle; BBC Başkanı Sir Christopher Bland; yapımcı Gwyneth Williams; Charles Sigler, Smita Patel, Gary Wisby, Mark Byford, Mark Smith, Marion Greenwood, Jenny Abramsky, Sue Lynas, Mark Dama-zer, Sheila Cook ve BBC yapım ekibinin diğer görevlileri; etkili roller oynayan BBC sunucuları Melvyn Bragg, Matt Frei, Mark Tully ve Bridget Kendall; birçok şekilde yardımcı olan Anna Ford; London School of Economics'ten, el yazmasını dizerek büyük bir yükü üstümden alan Anne de Sayrah, Denise Annett ve Miriam Clarke; Amanda Goodall, Alison Che-

evers, Chris Fuller, Fiona Hodgson, Boris Holzer ile Reggie Simpson. Son olarak, öğütleri ve destekleri için Alena Ledeneva'ya, el yazmasının çeşitli versiyonlarını okuyup zekice yorumlarda bulunan David Held'e minnettar olduğumu ifade etmek istiyorum.

Anthony Giddens

Haziran 1999

SUNUŞ

"Dünyanın acelesi var ve sonuna yaklaşıyor." Başpiskopos Wulfstan 1014 yılında York'ta verdiği bir vaizinde böyle demişti. Aynı duyguların bugün de ifade edildiğini düşünmek hiçbiri-miz için çok zor olmasa gerek. Her dönemin umutları ve kay-gıları önceki çağların bir kopyasından başka bir şey değil midir? Yirminci yüzyılın sonunda içinde yaşadığımız dünya, önceki çağlardan gerçekten farklı bir dünya mıdır?

Evet, öyledir. Şu anda köklü bir tarihsel değişim döneminden geçtiğimize inanmamızı sağlayacak geçerli ve nesnel nedenler var-dır. Dahası, bizi etkileyen değişiklikler yeryüzünün herhangi bir bölgesiyle sınırlı olmayıp, hemen her yeri kapsamaktadır.

Çağımız, kökenleri on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupa-sı'na uzanan bilim, teknoloji ve akılcı düşüncenin etkisiyle geliş-miş, Batı'nın sanayi kültürünü ise Aydınlanma (dinin ve dogma-nın etkisine karşı çıkan ve bunların yerine pratik yaşamda da-ha akla dayalı bir yaklaşımı hakim kılmayı arzu eden düşünür-lerin yazıları) şekillendirmiştir.

Aydınlanma filozofları basit ama görünüşte çok güçlü bir saptamayla hareket etmişlerdir. Dünyayı ve kendimizi ne kadar akılcı biçimde anlayabilirsek, tarihe kendi amaçlarımız doğrultu-sunda şekil verme olanağımızın o kadar fazla olacağını düşün-müşlerdir. Geleceği denetim altına almak için geçmişin alışkan-lıkları ve önyargılarından kurtulmak zorundayız.

Fikirlerinde Aydınlanma düşüncesine çok şey borçlu olan Karl Marx bu meseleyi çok basit bir şekilde ortaya koymuştu.

Ona göre, tarih yapmak için tarihi anlamak zorundaydık. Marx ve Marksizm bu bakışın yol göstericiliğinde yirminci yüzyılı derinden etkilemiştir.

Bu görüşe göre, bilim ve teknolojinin daha fazla gelişmesiyle dünya daha istikrarlı ve düzenli bir hale gelmek durumundadır. Bu fikri Marx'a karşı olan birçok düşünür bile kabul etmiştir. Örneğin romancı George Orwell, oldukça istikrarlı ve öngörülebilir (hepimizin dev bir toplumsal ve ekonomik makinesinin ufak dişlileri olacağımız) bir toplum tasarlamayı başarmıştı. Ünlü Alman sosyolog Max Weber gibi başka düşünürler de aynı görüşü benimsemişlerdi.

Yine de, bugün kendimizi içinde bulduğumuz dünya, pek bu düşünürlerin öngördükleri gibi bir görüntü sunmuyor ya da öyle bir duygu vermiyor. Tersine, giderek daha fazla denetimimiz altına girmekten ziyade, iyice denetimimizden çıkıyor; elimizden kaçıp giden bir dünyaya dönüşüyor. Dahası, bilim ve teknolojinin ilerlemesi dahil olmak üzere yaşamı bizim açımızdan daha belirli ve öngörülebilir kıldığı sanılan etkilerin bir kısmının, genellikle bu varsayımın tam zıttı bir etki yaptığı anlaşıyor. Sözcüklerimi, yeryüzünün ikliminin değişmesi ve bunun getirdiği riskler, herhalde bizim doğaya yaptıklarımızın sonucudur. Doğal fenomenler değildir. Bilim ve teknoloji bu tür riskleri bertaraf etme girişimlerimizde kaçınılmaz biçimde bir rol oynuyor, fakat bu risklerin ortaya çıkmasına ilk önce onların katkıda bulunmuş oldukları da sanırım kimsenin yadsıyamayacağı bir gerçek.

Şimdi bizden önceki tarihte hiç kimsenin karşılaşmak zorunda kalmadığı riskli koşullarla (ki küresel ısınma bunlardan sadece bir tanesidir) yüz yüzeyiz. Nerede yaşıyor olursak olalım ve ister ayrıcalıklı isterse muhtaç konumda bulunalım, yeni risk ve belirsizliklerin birçoğu istisnasız hepimizi etkilemektedir. Bu so-

runlar küreselleşmeyle (bir bütün olarak kitabımızın konusunu oluşturan değişiklikler kümesiyle) yakından ilintilidir. Bilim ve teknolojinin kendileri küreselleşmiştir. Bugün tüm dünyada çalışan bilim insanlarının sayısının, bilimin önceki bütün tarihinde bilfiil çaba harcamış tüm insanların sayısından daha fazla olduğu hesaplanmaktadır. Fakat küreselleşmenin başka boyutları da vardır. Küreselleşme, başka risk ve belirsizlik biçimlerini, özellikle, esasen çok yakın zamana ait bir gelişme olan küresel elektronik ekonomi sürecinde öne çıkan birtakım öğeleri de devreye sokmuştur. Bilim örneğinde görüldüğü üzere, buradaki risk de çift uçludur. Risk, yenilenmeyle yakından bağıntılıdır. Risk her zaman önemsenmeye değmez bir şey gibi gösterilmek zorunda değildir; finansal ve girişimci riskinin etkili biçimde göğüslenmesi, küreselleşen ekonominin asıl itici gücünü oluşturmaktadır.

Öyleyse, küreselleşmenin ve bunun herhangi bir şekilde yeni bir olgu olup olmadığının yoğun tartışmaların odağına yerleşmiş bir konu olduğuna işaret etmekle başlayabiliriz. Ben bu tartışmaya Birinci Bölüm'de birçok şeyin bu olguya dayandığını belirterek gireceğim. Gerçekler hakikaten çok çıplaktır. Küreselleşme, yaşamımızı sürdürdüğümüz usulleri (üstelik çok derin bir biçimde) yeniden yapılandırmak demektir. Motoru Batı'dır, Amerikan siyasal ve ekonomik gücünün ağırlıklı etkisini taşımaktadır ve oldukça eşitsiz sonuçlara gebedir. Ama küreselleşme yalnızca Batı'nın diğer bölgeler üzerinde egemenlik kurması anlamına gelmez; başka ülkeleri olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'ni de etkileyen bir olgudur.

Küreselleşme, dünya çapında meydana gelen olayları olduğu kadar gündelik yaşamı da etkilemektedir. Zaten elinizdeki kitapta cinsellik, evlilik ve ailenin geniş bir açıdan ele alınarak tartışılmasının nedeni budur. Dünyanın çoğu bölgesinde, kadınlar geçmiş-

te olduğundan daha fazla özerklik talep ediyor ve kalabalık sayılar halinde işgücüne katılıyorlar. Küreselleşmenin bu tür boyutları en azından global pazardaki gelişmeler kadar önemlidir ve dünyanın çoğu bölgesindeki kültürleri ve geleneksel yaşam tarzlarını etkileyen gerilim ve sıkıntılara yeni boyutlar ekler. Geleneksel aile tehdit altındadır, değişmektedir ve çok daha ciddi değişimler geçirecektir. Dinle bağıntılı olan türde başka gelenekler de köklü dönüşümler yaşamaktadır. Nitekim fundamentalizmin asıl kaynağı dünyadaki geleneklerin çatırdayarak çökmesidir.

Yirmi birinci yüzyılın savaş alanı; fundamentalizm ile kozmopolit hoşgörüyü karşı karşıya getirmektedir. Küreselleşen bir dünyada, bilgilerin ve görüntülerin yeryüzünün her tarafına rutin biçimde aktarılmasını seyreden bizler, bu şekilde bizden farklı biçimde düşünen ve farklı yaşamlar süren başka insanlarla düzenli ilişkiler kurmuş oluyoruz. Kozmopolitler bu kültürel karmaşayı memnunlukla karşılayıp benimsiyorlar. Fundamentalistler işte bu eğilimi rahatsız edici ve tehlikeli buluyor ve her alanda (din, etnik kimlik ya da milliyetçilik gibi) yepyeni ve saflaşmış bir geleneğe (genellikle de şiddete) sığınıyorlar.

Bu süreçte kozmopolit bakışın kazanacağını haklı olarak umut edebiliriz. Kültürel çeşitlilik ile demokrasinin hoşgörüsü birbiriyle yakından bağıntılıdır ve demokrasi şimdi dünyanın her tarafına yayılmaktadır. Demokrasinin arkasında yatan güç küreselleşmedir. Ama aynı zamanda ve paradoksal olarak, en çok bilinen demokratik yapıların, yani parlamenter demokrasinin yapısının sınırlarını belirleyen etken de küreselleşmedir. Bizim mevcut kurumları daha fazla demokratikleştirmeye ve üstelik bunu küresel çağın taleplerine karşılık vermeye çalışan biçimlerde yapmaya ihtiyacımız var. Bizler asla kendi tarihimizin efendileri olamayız, ama elimizden kaçıp giden dünyayı yerinde tutacak yollar bulabiliriz ve bulmalıyız.

1

KÜRESELLEŞME

Bir arkadaşım Orta Afrika'daki köy yaşamı konusunda çalışıyor. Birkaç yıl önce alan çalışmasını yürütmeyi amaçladığı uzak bir bölgeye ilk defa gitmiş ve daha oraya vardığı gün bir eve gece eğlencesine davet edilmiş. Hemen akla geleceği üzere, arkadaşım orada, dış dünyadan yalıtılmış durumdaki bu topluluğun kendine özgü geleneksel eğlenceleri hakkında bir şeyler öğrenmeyi umuyormuş. Oysa gecenin sebebi *Basic Instinct* (Temel İçgüdü) filminin videoda topluca seyredilmesinden başka bir şey değilmiş. Üstelik film henüz Londra'da bile sinemalara gelmemişken!

Bu tür hikâyeler dünyamız hakkında bir şeyler anlatıyor. Üstelik ortaya çıkardıkları şeyler hiç de yabana atılacak türden değil. Basitçe insanların mevcut yaşam tarzlarına modern araçların (videolar, televizyon setleri, kişisel bilgisayarlar, vb.) eklenmesi diye açıklanamaz. Biz yaptığımız şeylerin hemen her yönünü etkileyen bir dönüşümler çağında yaşıyoruz. İster daha iyi ister daha kötü yönde olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı, ama etkisini hepimiz üzerinde hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekteyiz.

Küreselleşme özellikle güzel ya da şık bir sözcük olmayabilir. Ama bu yüzyılın sonunda önünü görmeye çalışan hiç kimsenin onu yok sayamayacağı kesindir. Ben konuşmalar yapmak üzere dünyanın bir sürü yerini geziyorum. Son zamanlarda kü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

reselleşmenin yoğun biçimde tartışılmadığı tek bir ülkeye bile rastlamadım. Küreselleşmenin Fransızca karşılığı *mondializati-on*'dır. İspanya ve Latin Amerika'da ise *globalización*. Almanlar ise *Globalisierung* diyorlar.

Terimin dünyanın her tarafına yayılması, onunla anlatılmak istenen gelişmeleri de kanıtlayan bir olgudur. Her iş gurusu bundan bahsediyor. Ona değinmeyen hiçbir siyasal konuşma tam olmuyor. Üstelik küreselleşme, 1980'lerin sonları gibi çok yakın bir zamanda bile ancak çok ender olarak ve akademik yayınlar ya da gündelik dilde kullanılan bir terimdi. Demek ki, bu kadar kısa bir sürede, hiçbir yerde görülmezken hemen her yere sızan bir yayılma karşı karşıyayız.

Küreselleşme teriminin birden popülerleşmesine bakarak, bu nosyonun anlamının her zaman açık olmaması ya da ona karşı entelektüel bir tepkinin kendisini göstermesi bizi şaşırtmamalıdır. Küreselleşme, hepimizin tek bir dünyada yaşadığımız teziyle (ama tam olarak hangi biçimlerde ve bu fikir gerçekten geçerli midir?) ilintili bir şeydir. Küreselleşme konusunda son birkaç yılda alevlenen tartışmalarda farklı düşünürler birbirlerine tamamen zıt görüşler benimsemişlerdir. Bazıları olayı baştan sona tartışmalı buluyorlar. Ben bunlara "şüpheciler" diyorum.

Şüphecilere göre, küreselleşme konusunda edilen lâfların hepsi kuru gürültüden ibaret. Küresel ekonomi, sağladığı yararlar, kazandırdığı deneyimler ve getirdiği musibetler ne olursa olsun, önceki dönemlerde varolan ekonomiden özellikle farklı bir şey değil. Dünya büyük ölçüde eskisi gibi dönüyor.

Şüpheciler, çoğu ülkenin gelirlerinin ancak küçük bir miktarını dış ticaretten elde ettiğini ileri sürüyorlar. Ekonomik alışverişlerin önemli bir kısmı, gerçekten dünya çapında olmaktan zi-

yade yakın bölgeler arasında gerçekleşiyor. Sözgelimi Avrupa Birliği ülkeleri çoğunlukla kendi aralarında ticaret yapıyorlar. Aynı durum, Asya-Pasifik ya da Kuzey Amerika bölgeleri gibi belli başlı ticaret blokları için de geçerli.

Başkaları ise olaya çok farklı bir açıdan yaklaşıyorlar. Ben bunlara da "radikaller" diyorum. Radikaller, küreselleşmenin tamamen gerçek olduğunu iddia etmekle yetinmiyor, sonuçlarının istisnasız her yerde hissedilebileceğini de söylüyorlar. Global çarşı 1960'lı ve 1970'li yıllara kıyasla bile çok daha gelişkin durumda ve ulusal sınırları yıkıp geçiyor. Uluslar eskiden sahip oldukları egemenliğin, siyasetçiler de olayları etkileme yeteneklerinin önemli bir kısmını kaybettiler. Siyasal liderlere artık hiç kimsenin fazla saygı duymaması ya da söyleyecekleri şeylere aldırılmaması şaşırtıcı değil. Ulus-devlet çağı sona erdi. İş ve işletme konularında yazan Japon Kenichi Ohmae'nin belirttiği gibi, uluslar artık basit birer "kurgu" düzeyinde kaldı. Ohmae gibi yazarlar 1998 Asya krizinin ekonomik sıkıntılarının (bu, olaya tahrip edici tarafından bakan bir yaklaşım olmakla birlikte), küreselleşme gerçeğini tüm çıplaklığıyla ortaya serdiğini düşünüyorlar.

Şüpheciler daha çok siyasal solda, özellikle eski solda toplanıyorlar. Hükümetler ekonomik yaşamı hâlâ denetimleri altında tutabiliyorlar ve refah devleti varlığını sürdürüyor. Şüphecilere göre, küreselleşme nosyonu, refah sistemlerini ortadan kaldırmak ve devlet harcamalarında kısıntı yapmak isteyen serbest piyasacıların ortaya attığı bir ideoloji. Gördüklerimiz ise olsa olsa yüz yıl önceki dünyanın bir tekrarıdır. Para ticareti dahil olmak üzere yoğun ticaretin yapıldığı, açık bir küresel ekonomi on dokuzuncu yüzyılın sonunda da vardı.

Peki, bu tartışmada kim haklı? Bence radikaller haklı. Dünya ticaretinin bugünkü düzeyi eskisinden çok daha fazla ve çok

daha kapsamlı mallarla hizmetleri içeriyor. Ancak en büyük farklılık, finans ve sermayenin akış düzeyinde görülüyor. Eski dönemlerde, elektronik paraya (yalnızca bilgisayarlarda bir rakam olarak mevcut para) göre ayarlanmış olan bugünkü dünya ekonomisiyle paralel sayılabilecek hiçbir örnek yok.

Yeni küresel elektronik ekonomide, fon yöneticileri, bankalar, büyük şirketler ve onların yanı sıra milyonlarca bireysel yatırımcı, büyük miktarlarda sermayeyi tek bir tuşu tıklayarak dünyanın bir ucundan öbür ucuna aktarabiliyorlar. Ve bu hareketleriyle, Asya'daki olaylarda seyrettiğimiz üzere, kaya gibi sağlam görünen ekonomilerin tüm istikrarını bozabiliyorlar.

Dünya çapındaki finansal işlemlerin hacmi genellikle ABD dolarıyla hesaplanıyor. Bir milyon dolar çoğu insanın gözünde büyük para. Yüz dolarlık banknotları üst üste koyarak baktığınızda, bir milyon doların yüksekliği iki metreyi bulur. Bir milyar dolar, yani bin tane milyon dolar St. Paul katedralini bile geçer. Bir trilyon doların (milyon adet milyon dolar) yüksekliği ise iki yüz metreye yaklaşır, yani Everest Tepesi'nden yirmi kat daha yüksek olur.

Oysa şimdilerde, küresel döviz pazarlarında her gün bir trilyon dolardan çok daha fazlası alınıp satılıyor ve el değiştiriyor. Bırakın daha uzak geçmiş, 1980'lerin sonlarıyla kıyaslandığında bile muazzam bir artış var ortada. Ceplerimizde ya da banka hesaplarımızda sahip olduğumuz paranın değeri, bu pazarlardaki dalgalanmalara göre anında değişebiliyor.

Bu yüzden, bizim yaşadığımız haliyle küreselleşmenin birçok bakımdan hem yeni hem de devrimci bir yönü bulunduğunu söylerken bir an bile duraksamam. Ayrıca, şüphelerin de radikallerin de küreselleşmenin ne olduğunu ya da bizim açımız-

dan ne tür sonuçlara gebe olduğunu doğru anladıklarına inanmıyorum. İki grup da fenomene hemen hemen yalnızca ekonomik açıdan bakıyorlar. Ne var ki, bu yanlış bir bakış açısı. Küreselleşme ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlu bir olgu. Her şeyden önce, iletişim sistemindeki geçmiş ancak 1960'lara kadar götürülebilecek olan tüm gelişmelerden etkileniyor.

On dokuzuncu yüzyılın ortasında Massachusetts'li bir portre ressamı olan Samuel Morse, elektrikli telgrafla "Tanrı ne yapmış?" diye ilk mesajı göndermiş ve bu şekilde dünya tarihinde yeni bir evrenin kapısını açmıştı. Daha önce hiçbir mesaj onu taşıyacak biri olmadan başka bir yere götürülemiyordu. Uydu teknolojisinin ortaya çıkması ise her adımda geçmişten dramatik bir kopuşa daha işaret etmekteydi. İlk ticari uydu ancak 1969'da uzaya fırlatılmıştı. Şimdi dünyanın her tarafında, muazzam miktarlarda bilgi taşıyan bu tür 200'den fazla uydu bulunuyor. Tarihte ilk defa dünyanın bir yanıyla öbür yanı arasında anında iletişim kurma olanağı var. Son birkaç yılda elektronik iletişimin uyduyla sağlanması giderek daha fazla bütünleştirilen başka türlerinin geliştirilmesi de bir hayli hızlanmış durumda. 1950'lerin sonlarına kadar Atlantik'i ya da Pasifik'i tamamen geçen tek bir kablo bile yoktu. İlki de 100'den daha az ses yolu taşıyordu. Bugünkü kabloların sayısı bir milyonu aşıyor.

1 Şubat 1999'da, Morse'un nokta-çizgi dizilerini icat etmesinden yaklaşık 150 yıl sonra, Mors Alfabesi dünya sahnesinden kesin olarak silindi. Denizi aşan bir iletişim aracı olma özelliğini kaybetti. Onun yerini, tehlikeyle karşılaşan gemilerin hemen yerlerini bildirebilecekleri uydu teknolojisi kullanan bir sistem aldı. Çoğu ülke bu geçişe bir süredir hazırlanıyordu. Örneğin Fransızlar 1997'de, kendilerine özgü bir çağrıyla, "Herkese

sesleniyoruz. Ebedi sessizliğe çekilmeden önce bu son çılgılığı-mız," diyerek karasularında Mors Alfabesi'ni kullanmayı bırakmışlardı.

Anında elektronik iletişim sadece haberlerin ya da bilgilerin daha çabuk aktarılmasını sağlayan bir yol değil. Anında elektronik iletişimin varlığı, ister zengin ister yoksul olalım, yaşamlarımızın tüm dokusunun değişmesine neden oluyor. Nelson Mandela'nın görüntüsü bize yan komşumuzun yüzünden daha aşına geliyorsa, gündelik deneyimlerimizin niteliğinde bir şeyler değişmiş demektir.

Nelson Mandela dünya çapında ünlü bir kişidir ve ünlü olmak büyük ölçüde yeni iletişim teknolojisinin bir ürünüdür. Her yenilik dalgasıyla birlikte medya teknolojilerinin kapsama alanı da genişliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde radyonun 50 milyon izleyiciye ulaşması 40 yıl sürmüştü. Kişisel bilgisayarlarda aynı sayıya 15 yılda ulaşıldı. 50 milyon Amerikalının İnternet kullanmaya başlaması ise sadece dört yıl daha fazla sürecekti.

Küreselleşmeyi salt dünya finans düzeni gibi büyük sistemlerle ilgili bir şey olarak görmek yanlıştır. Küreselleşme sadece "orada", bireyden uzak yerlerde olan şeylerle ilgili değildir. Küreselleşme aynı zamanda "burada" fenomeni olup, yaşamlarımızın mahrem ve kişisel yönlerini de etkiler. Örneğin, yüzyıllardır sürmekte olan aile değerleriyle ilgili tartışmalar küreselleştirici etkilerden çok uzak şeyler olarak görünebilir. Oysa değildir. Geleneksel aile sistemleri dünyanın birçok bölgesinde ve özellikle kadınların daha fazla eşitlik talep etmesiyle ya köklü bir dönüşüm geçiriyor ya da zorlanıyor. Tarihsel metinlerden bildiğimiz kadarıyla, daha önce kadınların erkeklerle eşit olmaya yaklaştığı tek bir toplum bile görülmemiştir. Bu, günlük yaşamda hakikaten küresel çaplı bir devrimdir ve sonuçları, dünyanın her

bölgesinde, iş yaşamından politikaya kadar tüm alanlarda hissedilecektir.

Demek ki küreselleşme tek bir süreç değildir, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Üstelik çelişkili ya da birbirine zıt etkenlerin devreye girdiği bir süreçtir. Çoğu insanın gözünde, küreselleşme basitçe gücün ya da etkinin yerel toplulukların "elinden alınıp" küresel arenaya aktarılmasından ibarettir. Küreselleşmenin sonuçlarından birisi gerçekten budur. Uluslar eskiden sahip oldukları ekonomik gücün bir kısmını kaybediyorlar. Fakat bunun zıt yönde bir sonucu da vardır. Küreselleşme yalnızca yukarıya doğru bir süreç değil, aynı zamanda yerel özerklik doğrultusunda yeni baskılar yaratarak aşağıya doğru inen bir olgudur. Amerikalı sosyolog Daniel Bell, ulusun artık büyük problemleri çözemeyecek kadar küçük kaldığı, ama küçük problemleri çözemeyecek kadar da büyük olduğu bir birim haline geldiğine dikkat çektiği zaman bu durumu çok iyi anlatmaktadır.

Küreselleşme yan yollara da sızmakta, uluslar içinde ve sınırlarında yeni ekonomik ve kültürel bölgeler yaratmaktadır. Hong Kong bölgesini, kuzey İtalya'yı ve Kaliforniya'daki Silicon Valley'i buna örnek olarak aktarabiliriz. Ya da Barcelona bölgesini düşünün. Kuzey İspanya'da Barcelona'nın civarındaki bölge Fransa'ya kadar uzanır. Barcelona'nın içinde yer aldığı Katalonya, Avrupa Birliği'yle sıkı sıkıya bütünleşmiştir. İspanya'nın bir parçasıdır, ama yine de yüzü dışarıya dönüktür.

Bu değişikliklerin itici gücü, bazıları yapısal, bazıları ise daha özgül ve tarihsel olan geniş bir yelpazeye yayılmış faktörlerdir. İtici güçler arasında ekonomik etkilerin (bilhassa küresel finansal sistemin) özel bir yeri vardır. Fakat bu itici güçler doğanın güçlerine benzemez. Bunlar teknolojiyle ve kültürel yayılma ile, ay-

rica hükümetlerin ulusal ekonomilerini liberalleştirme ve mevcut düzeni bozma kararlarıyla şekillenmiştir.

Sovyet komünizminin çöküşü, artık bu eğilimin dışında duracak ciddi bir ülkeler grubu kalmadığı için, bu doğrultudaki gelişmelere başka bir boyut eklemiştir. Üstelik bu çöküş öylesine meydana gelen bir olay değildir. Küreselleşme Sovyet komünizminin sonuna gelişinin hem neden hem de nasıl olduğunu açıklayıcı bir etkidir. Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri, 1970'lerin başlarına kadar büyüme oranları bakımından Batı'yla kıyaslanabilecek ülkelerdi. Ama o noktadan sonra hızla geride kalmaya başlamışlardı. Sovyet komünizmi, işletmelerde ve ağır sanayide devlet yönetimini başa alan yaklaşımıyla, küresel elektronik ekonomiyle rekabet edemezdi. Benzer biçimde komünist siyasal otoritenin temelini oluşturan ideolojik ve kültürel denetimin de global kitle iletişimi çağında ayakta durması mümkün değildi.

Sovyet ve Doğu Avrupa rejimleri Batı'nın radyo ve televizyon yayınlarının izlenmesini engelleyemiyordu. Televizyon, haklı olarak ilk "televizyon devrimleri" diye adlandırılan 1989 devrimlerinde doğrudan bir rol oynamıştı. Bir ülkede gerçekleştirilen sokak protestoları başka ülkelerdeki insanlar tarafından televizyonda izleniyor ve o ülkelerdeki kalabalık sayılardaki insanlar da hemen sokağa çıkıyorlardı.

Küreselleşme elbette tarafsız bir şekilde gelişmiyor ve sonuçları bakımından tamamen hayırlı bir olay değildir. Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın dışında yaşayan birçok insanın gözünde, rahatsız edici derecede Batılılaştırma (belki, şimdi tek süper güç, küresel düzende ekonomik, kültürel ve askeri konumuyla sağladığı hakimiyetten dolayı ABD olduğu için, Amerikanlaştırma da diyebiliriz) damgası taşımaktadır. Küreselleşmenin en gö-

ze çarpan kültürel ifadelerinden bazıları (Coca-Cola, McDonald's, CNN) tamamen Amerikandır.

Dev çok uluslu şirketlerin çoğunun merkezi ABD'dedir. Merkezi ABD'de olmayanlar da dünyanın yoksul bölgelerinin değil, zengin ülkelerinin şirketleridir. Küreselleşmeye kötümser bir bakış, bu olguyu büyük ölçüde, Güney'in gelişmekte olan toplumlarının ya çok az rol oynadığı ya da hiç oynamadığı, sanayi Kuzeyi'nin bir meselesi gibi değerlendirecek; yerel kültürlerin yok edilmesi, dünyadaki eşitsizliklerin yayılması ve yoksulların durumunun daha da kötüleşmesinden başka bir sonuç vermediğini düşünecektir. Bazılarına göre, küreselleşme, bir avuç kişinin refah yolunda hızla ilerlediği, çoğunluğun ise sefalet ve umutsuzluk içinde yaşamaya mahkûm olduğu bir kazananlar ve kaybedenler dünyası yaratmıştır.

Gerçekten, istatistikler son derece ürkütücüdür. Dünya nüfusunun en yoksul beşte birinin küresel gelirdeki payı 1989 ile 1998 yılları arasında yüzde 2.3'ten yüzde 1.4'e düşmüştür. Tabii en zengin beşte birlik dilimin oranı da yükselmiştir. Güney Sahra Afrika'sındaki yirmi ülkenin kişi başına reel geliri 1970'lerin sonundaki düzeyin altındadır. Azgelişmiş ülkelerin birçoğunda güvenlik ve çevre düzenlemeleri ya çok düşük düzeydedir ya da fiilen yoktur. Bazı uluslararası şirketler bu bölgelerde sanayi ülkelerinde denetlendikten sonra piyasaya verilen ya da tamamen yasaklanmış mallar (kalitesiz tıbbi maddeler, zararlı böcek ilaçları ya da yüksek oranda katran ve nikotin içeren sigaralar) satarlar. Bunun, küresel bir köyden ziyade küresel bir yağmaya benzediği söylenebilir.*

* Yazar burada *village* (köy) ve *pillage* (yağma) terimlerinden hareketle bir sözcük oyunu yapıyor. (C.P.)

Eşitsizliğin yayılması, beraberinde getirdiği ekolojik riskle birlikte, dünya toplumunun önündeki en ciddi problemdir. Fakat bunun sorumluluğu tamamen varlıklı kesimlerin sırtına yığılamaz. Benim kendi argümanımın temeli, bugün küreselleşmenin sadece kısmen Batılılaştırma olduğudur. Elbette Batılı ülkeler ve daha genelde sanayi ülkeleri, yoksul ülkelere kıyasla dünyadaki gelişmeleri hâlâ çok daha fazla etkileyecek güce sahiptirler. Ama küreselleşmenin başka bir boyutu, beraberinde giderek merkezsizleşmeyi; belli bir ülkeler grubunun denetiminin ortadan kalkmasını, büyük kuruluşlarının denetim gücünün iyice azalmasını da getirmesidir.

Bu saptama küresel finansal sistem ve onun yanında bizzat yönetmenin doğasını etkileyen değişiklikler için de geçerlidir. "Ters yönlü sömürgeleştirme" denilebilecek eğilim artık daha yaygınlaşmaktadır. Ters yönlü sömürgeleştirme, Batı olmayan ülkelerin Batı'daki gelişmeleri etkilemesi demektir. Bu eğilimi kanıtlayan bol miktarda kanıt (Los Angeles'ın Latinleşmesi, Hindistan'da küresel yönelimli bir ileri teknoloji sektörünün ortaya çıkması ya da Brezilya televizyon programlarının Portekiz'e satılması gibi) gösterebiliriz.

Küreselleşme genel yaranı öne çıkaran bir güç müdür? Fenomenin karmaşıklığını göz önüne getirdiğimizde, bu soru basit bir şekilde yanıtlanamaz. Bu soruyu yönelten ve dünyadaki eşitsizliklerin derinleşmesinden küreselleşmeyi sorumlu tutan insanlar, zihinlerinde genellikle ekonomik küreselleşmeyi ve bunun içindeki serbest ticareti ön plana çıkarıyorlar. Şimdi, serbest ticaretin sadece hayırlı bir gelişme olmadığı çok açık biçimde ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle azgelişmiş ülkelerde geçerlidir. Bir ülkeyi ya da o ülke içindeki bölgeleri serbest ticarete açmak yerel geçim ekonomisini yerle bir edebilmektedir.

Ayakta kalması dünya pazarında satılan birkaç ürüne bağlı olan bir bölge, teknolojik değişikliklerin yanı sıra fiyat dalgalanmalarına karşı da çok hassastır.

Ticaret, ekonomik gelişmenin diğer formları gibi, daima kurumlardan oluşan bir çerçeveye ihtiyaç duyar. Piyasalar salt ekonomik araçlarla yaratılamaz; verili bir ekonominin dünya pazarına ne kadar açık olması gerektiği bir dizi ölçütle belirlenmek zorundadır. Yine de ekonomik küreselleşmeye karşı çıkmak ve ekonomik korumacılığı tercih etmek hem zengin hem de yoksul ülkeler açısından yanlış bir taktiktir. Korumacılık bazı zamanlar ve bazı ülkelerde gerekli bir strateji olabilir. Örneğin benim görüşümce, Malezya 1998'de ülkeden sermaye kaçışına set çekmek için denetim önlemlerini uygulamaya koymakta haklıydı. Ama korumacılığın daha kalıcı biçimlerinin yoksul ülkelerin gelişmesine bir yararı olmayacağı, zengin ülkeler arasında ise birbiriyle savaşan ticari blokların oluşmasına yol açacağı da besbellidir.

Kitabın başında değindiğim küreselleşme hakkındaki tartışmalar, esas olarak küreselleşmenin ulus-devlet açısından doğuracağı sonuçlarda yoğunlaşmıştır. Ulus-devletler ve buna bağlı olarak ulusal siyasal liderler hâlâ güçlü müdürler, yoksa dünyayı şekillendiren güçler karşısında büyük ölçüde eli kolu bağlanmış bir konuma mı gelmişlerdir? Ulus-devletler gerçekten hâlâ güçlüdür ve siyasal liderlerin de dünyada oynayacak büyük bir rolleri vardır. Ama aynı zamanda, ulus-devletin gözlerimizin önünde yeniden şekillenme sürecine girdiğini de kimse yadsıyamaz. Ulusal ekonomik politika artık eskisi kadar etkili olamaz. Daha önemlisi, jeopolitiğin geçmişteki biçimleri eskidiğine göre, uluslar kimliklerini yeni baştan düşünmek zorundadırlar. Bu tartışmalı bir konu olmasına rağmen, ben, Soğuk Savaş'ın so-

na ermesinin ardından, çoğu ulusun artık düşmanının kalmadığını belirteceğim. Britanya, Fransa ya da Brezilya'nın düşmanları kimlerdir? Kosova'daki savaş bir ulusu başka bir ulusu karşı karşıya getirmedir; eski tarz milliyetçilik ile yeni ve etnik yönelimli bir müdahalecilik arasındaki bir çatışmaydı.

Uluslar bugün düşmanlardan ziyade riskler ve tehlikelerle karşı karşıya (ve bu, niteliklerinde muazzam bir değişim olması demek). Bu tür yorumlar sadece uluslar için geçerli değildir. Baktığımız her yerde, dışarıdan aynı gibi görünen ve aynı isimleri taşıyan, ama içine girdiğinde çok farklı olduğu anlaşılan kurumlar görürüz. Ulus, aile, çalışma, gelenek ve doğa gibi kavramlardan sanki geçmiştekinden farklı bir anlamla yüklü değilermiş gibi söz etmeyi sürdürüyoruz. Oysa artık bunlar da değişti. Dış kabuk aynı kalsa da, içleri değişti ve bu süreç sadece ABD, Britanya ya da Fransa'da değil, hemen her yerde yaşanıyor. Ben bunlara "kabuk kurumlar" diyorum. Bunlar, yerine getirilmesi için kuruldukları işlevler karşısında artık yetersiz kalan kurumlardır.

Bu bölümde anlattığım değişiklikler belirli bir ağırlık kazandıkça, daha önce asla tanık olunmamış bir şeyi, küresel bir kozmopolit toplumu yaratıyorlar. Dış çizgileri henüz çok bulanık olan böyle bir toplumda yaşayan ilk kuşak bizleriz. Nerede olursak olalım, bu toplumun yerleşik yaşam tarzlarını sarstığını görüyoruz. Ama bu, en azından şimdilik, kolektif insan iradesinin yönlendirdiği bir küresel düzen değil. Tersine, etkilerin karışık biçimde yansıdığı anarşik ve gelişigüzel bir süreç halinde devam ediyor.

Yeni gelen, henüz yerleşmiş ve sağlam değil; kaygılarla ve derin bölünmelerle yüklü. Çoğumuz kendimizi üzerinde hiçbir etkimiz olmayan güçlerin kısılcığında hissediyoruz. Kendi ira-

demizi bu güçlere yeniden empoze edebilir miyiz? Ben edebileceğimize inanıyorum. Şu anda yaşadığımız acizlik, kişisel başarısızlıkların bir işareti değil, sadece kurumlarımızın yetersizliğini yansıtıyor. Sahip olduğumuz kurumları yeniden düzenlemek ya da yenilerini yaratmak zorundayız. Çünkü küreselleşme, bugünkü yaşamlarımızda tesadüfi bir olgu olarak yer almıyor. Yaşamımızın tüm çerçevesini değiştiren bir olgu. Şimdi bu yoldayız.

2

RİSK

Temmuz 1998 muhtemelen dünya tarihinin en sıcak ayıydı. Bütün 1998 yılı için de en sıcak yıl denebilir. Sıcak dalgalar kuzey yarımkürenin birçok bölgesinde ciddi zararlara yol açtı. Örneğin İsrail, Eliat'ta sıcaklık neredeyse 46 dereceye çıkarken, tüm ülkedeki su tüketimi yüzde 40 oranında artmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde Texas'taki sıcaklığın da bundan aşağı kalır tarafı yoktu. Yılın ilk sekiz ayı boyunca her ayın sıcaklık derecesi mevsim normallerinin üstündeydi. Ama kısa bir süre sonra, sıcak dalgaların etkilediği bazı bölgelerde önceden görülmemiş yerlere bile kar düştü.

Bu tür ısı değişimleri, insanoğlunun dünyanın iklimine karışmasının sonucu mudur? Yanıttan kesin olarak emin olamayız, ancak son yıllarda görülen kasırga, hortum ve fırtınaların sayısının artmasıyla birlikte düşünürsek, böyle olabileceği ihtimalini kabul edip göz önünde bulundurmak zorundayız. Küresel çaplı endüstriyel gelişmenin sonucunda dünyanın iklimini değiştirmiş ve yeryüzümüzün birçok alışkanlığına zarar vermiş olabiliriz. Üstelik daha başka ne tür değişiklikler olacağını ya da nasıl tehlikelerle karşılaşacağımızı da bilmiyoruz.

Bu sorunları, hepsinin *risk*le ilişkisinin olduğunu söyleyerek kavrayabiliriz. Sizleri, görünüşte basit olan risk nosyonunun, şimdi içinde yaşadığımız dünyanın en temel özelliklerinin bir kısmının sırrını çözdüğüne ikna etmeyi umuyorum.

İlk bakışta, risk kavramının önceki devirlerle kıyaslandığında çağımızla hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünebilir. Ne de olsa insanlar, her zaman kendilerine düşen risk payıyla yaşamak durumunda kalmamışlar mıdır? Örneğin Avrupa'da Orta Çağlar'daki insanların çoğunluğunun yaşamı (günümüz dünyasının birçok yoksul bölgesinde olduğu gibi) pis, vahşice ve kısaydı.

Fakat burada gerçekten ilginç bir noktaya gelmiş durumdayız. Marjinal bölge ve koşulları bir kenara bırakırsak, Orta Çağlar'da risk kavramı yoktu. Şu ana dek öğrenebildiğim kadarıyla, diğer geleneksel kültürlerin çoğunda da risk kavramına rastlanmıyordu. Risk fikrinin ortaya çıkışı on altıncı ve on yedinci yüzyıllara denk gelir ve ilk defa dünyanın dört bir tarafına gitmekte olan Batılı kâşifler tarafından bulunmuştur. "Risk" sözcüğü İngilizce'ye anlaşılan, bilinmeyen sulara yelken açmak anlamında kullanılan İspanyolca ya da Portekizce'den girmiştir. Başka bir deyişle, köken itibarıyla "mekân"a yönelik bir sözcüktür. Daha sonra, bankacılık ve yatırım alanına girerek, borç verenlerle alanların yatırım kararlarının muhtemel sonuçlarının hesaplanmasını yansıtan bir yorumla "zaman" düzlemine taşınmış, belli bir süreç sonunda belirsizlik gösteren diğer durumları da içeren geniş bir kapsama sahip olmuştur.

Hemen işaret etmem gerekiyor ki, risk nosyonu olasılık ve belirsizlik fikirlerinden ayrılamaz. Bir kişinin sonucu yüzde 100 belli olan bir durumda risk aldığından bahsedilemez.

Bu noktayı çok güzel anlatan eski bir fıkra vardır. Bir adam yüz katlı bir gökdelenin tepesinden aşağı atlar. Aşağıya doğru her kattan geçerken içerideki insanlar onun, "Şimdiye kadar sorun yok", "Şimdiye kadar sorun yok", "Şimdiye kadar sorun yok" dediğini duyarlar. Sanki bir risk hesabı yapıyor gibidir, oysa sonuç baştan bellidir.

Geleneksel kültürlerin bir risk kavramı yoktu, çünkü böyle bir şeye ihtiyaçları yoktu. Risk, şans ya da tehlikeyle aynı şey değildir. Risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatır. Dolayısıyla, ancak geleceğe yönelmiş (geleceği kesinlikle fethedilecek ya da sömürgeleştirecek bir bölge olarak gören) bir toplumda geniş bir kabul görecektir. Risk, modern sanayi uygarlığının gerçekten temel karakteristik özelliği olarak geçmişinden kopmak için fiili uğraş veren bir toplumu varsayar.

Dünyadaki Roma ya da geleneksel Çin gibi ilk dev uygarlıklar dahil olmak üzere bundan önceki tüm kültürler, esas olarak geçmişte yaşamış toplumlardır. Bizlerin şimdi yerine riski koymaya eğilimli olduğumuz durumlar için, yazgı, talih ya da tanrıların isteği gibi fikirlerle hareket etmişlerdir. Geleneksel kültürlerde, birisinin başına bir kaza gelir ya da tesadüfen zengin olursa, bu ya sıradan bir olay ya da tanrıların ve ruhların istediği bir şey olarak görülür. Bazı kültürler tesadüfi olaylar fikrini tümüyle reddetmişlerdir. Bir Afrika kabilesi olan Azandeler, bir insanın başına gelen herhangi bir talihsizliği kara büyüye bağlarlar. Örneğin bir insan hastalanmışsa, bunun nedeni bir düşmanın onun üstüne kara büyü yapmasıdır.

Bu tür görüşler elbette modernleşmeyle birlikte tamamen ortadan kalkmaz. Sihir düşüncesinin, yazgı ve kozmoloji gibi kavramların hâlâ bir dayanağı vardır. Ama genellikle de varlıklarını, insanların sadece yarı yarıya inandığı ve biraz sıkıntı duyarak bağlı kaldıkları batıl inançlar olarak muhafaza ederler. Onları daha hesaplı kararlarını desteklemek amacıyla kullanırlar. Kumarcıların (bunların içinde borsadakiler dahildir) çoğunlukla, karşılaşmaktan kaçınmadıkları belirsizlikleri psikolojik bakımdan azaltan ritüelleri vardır. Aynı saptama, göze almak-

tan kaçınmadığımız başka riskler için de söz konusudur. Her şey bir yana, yaşıyor olmak bile tanımı gereği riskli bir iştir. İnsanların, özellikle yaşamlarının kritik noktalarında, hâlâ astrologlara başvuruyor olmaları hiçbir açıdan şaşırtıcı değildir.

Fakat riskin kabullenilmesi de heyecan ve macera duygusu doğuran bir durumdur (bazı insanların kumar oynama, hızlı araba kullanma, cinsel serüvenler yaşama ya da hızla dönüp duran bir atlıkarıncaya atlayarak binme gibi risklere girerken aldıkları hazları düşünün). Dahası, riskin olumlu bir bakışla benimsenmesi, modern bir ekonomide zenginliği yaratan enerjinin asıl kaynağıdır.

Riskin iki yönü, olumsuz ve olumlu yönleri modern sanayi toplumunun ilk günlerinden beri kendisini göstermiştir. Risk, geleceğini dine, geleneğe ya da doğanın azizliklerine bırakmak yerine kendisi belirlemek isteyen, değişime eğilimli bir toplumun harekete geçirici dinamiğidir. Modern kapitalizm önceki tüm ekonomik sistemlerden, geleceğe karşı tutumuyla ayrılan bir evreyi temsil eder. Piyasa girişiminin önceki biçimleri düzensiz ya da kısmiydi. Örneğin, tüccarlar ile satıcıların faaliyetleri, geleneksel uygarlıkların hep tarımsal ve kırsal ağırlıklı kalmış temel yapısında hiçbir zaman fazla gedik açamamıştı.

Modern kapitalizm kendisini muhtemel kâr ve zararlarını hesaplayarak ve bu doğrultuda riski sürekli bir süreç olarak görerek geleceğe ayarlar. Bu aşamaya, Avrupa'da on beşinci yüzyılda, daha fazla para kazanmaya ne kadar para yatırılabileceğini kesin olarak bilmeye olanak sağlayan çift girişli defter tutma sistemi icat edilene kadar geçilemezdi. Kuşkusuz, sağlığı etkileyen risklerde olduğu gibi pek çok riski elimizden geldiğince azaltmak isteriz. Zaten, ilk ortaya çıkışından itibaren risk nosyonunun sigortacılığın yükselişiyle el ele yürümesinin nedeni de

budur. Burada sadece özel ya da ticari sigortaları aklımıza getirmeyelim. Gelişmesinin ilk izleri İngiltere’de Elizabeth çağının yoksulluk yasalarına kadar sürülebilecek olan refah devleti, özünde bir risk yönetimi sistemidir. Refah sistemiyle amaçlanan şey, eskiden tanrıların elinde olduğu söylenen tehlikelere (has-talık, güçten kuvvetten kesilme, işsiz kalma ve yaşlanma gibi) karşı bir koruma sağlamaktır.

Sigorta, insanların risk almaya hazırlanmalarını sağlayan çıkış noktasıdır. Geleceğe yoğun biçimde kafa yormanın yazgıyı devre dışı bıraktığı güvenliğin temelidir. Risk fikri gibi modern sigorta biçimleri de denizcilikle başlamıştır. İlk deniz sigortaları on altıncı yüzyılda kâğıda geçirilmişti. Bir deniz aşırı yolculuk riskini ilk kez Londra’lı bir şirket 1782’de imzalamıştı. Lloyds of London böylece kısa bir süre sonra palazlanan sigorta endüstrisinin hemen ön sıralarında yerini alacak ve bu konumunu iki yüzyıl sürdürecekti.

Sigorta, ancak insan mühendisliğinin yön verdiği bir geleceğe inandığımız noktada kavranabilecek bir şeydir. Sigorta güvenlik sağlamakla ilgilidir, ama gerçekte risk ve insanların riske karşı tutumlarından palazlanır. Sigorta sağlayanlar, ister özel sigorta isterse devletin refah sistemleri biçiminde olsun, özünde riski yeniden dağıtıyorlardır. Birisi evinin yanma ihtimaline karşı yangın sigortası yaptırıyorsa riski ortadan kaldırmış olmaz. Sadece ev sahibi bir ödeme karşılığında riski sigortacıya aktarmış olur. Riskin alınıp satılması kapitalist bir ekonominin salt tesadüfi bir özelliği değildir. Kapitalizm gerçekte risksiz düşünülemez ve işleyemez.

Bu nedenlerden dolayı risk fikri her zaman modernlikte içeri-
rili olmuştur, ama ben şu günlerde riskin yeni ve özgül bir önem kazandığını ileri sürmek istiyorum. Riskin geleceği düzenleme-

nin, onu normalleştirmenin ve egemenliğimiz altına almanın bir yolu olması düşünülmüştü. Oysa olaylar bu şekilde seyretmemiştir. Geleceği denetim altına alma çabalarımız genellikle bize geri tepmiş ve belirsizlikle ilişki kurmanın farklı yollarını aramaya zorlamıştır.

Neler olup bittiğini açıklamanın en iyi yolu iki tip risk arasında bir ayırım yapmaktır. Ben bunlardan birisine "dışsal risk" diyorum. Dışsal risk, dışarıdan kaynaklanan, geleneğin ya da doğanın sabitliklerinden gelen risktir. İşte bu risk ile, gelişmekte olan bilgilerimizin dünya üzerindeki etkisiyle yaratılan "imal edilmiş risk" arasında bir ayırım yapmak istiyorum. İmal edilmiş risk, karşılaşma konusunda çok az tarihsel deneyime sahip olduğumuz risk durumlarını anlatır. Küresel ısınmayla ilgili olanlar türündeki çoğu çevresel risk bu kategoriye girmektedir. Bu tür riskler doğrudan, Birinci Bölüm'de tartıştığım, yoğunlaşmakta olan küreselleşmenin etkisi altındadır.

İki tür risk arasındaki ayrımı en iyi şöyle açıklayabilirim. Tüm geleneksel toplumlarda ve doğrudan günümüze açılan sanayi toplumunda, insanlar dış doğadan (hasadın kötü geçmesi, sel baskınları, salgın hastalıklar ya da açlıklar gibi) gelen risklerden dolayı kaygı duyuyorlardı. Ama belirli bir noktada (tarihsel bakımdan çok yakın zamanlarda), doğanın bize yapabileceklerinden daha az, bizim doğaya yapabileceklerimizden ise daha çok kaygı duymaya başladık. İşte bu süreç, dışsal riskin ağır basmasından imal edilmiş riskin baskın rolüne geçişe işaret etmektedir.

Burada kaygı duyan "biz" kimiz? Bence, dünyanın ister zengin isterse yoksul bölgelerinde yaşıyor olalım, "biz" hepimiziz. Gerçi zengin bölgeleri diğer bölgelerden kalın çizgilerle ayıran bir bölünme olduğu da doğrudur. Az önce değindiğimiz türden

daha "geleneksel" risklerin birçoğu (hasat kötü olduğu zaman açlık riskinin baş göstermesi gibi), hâlâ yoksul ülkelerin derdidir ve üstelik yeni risklerle birleşmektedir.

Bizim toplumumuz doğanın bittiği bir dönemde yaşıyor. Doğanın bitişi, açıktır ki, fiziksel dünyanın ya da fiziksel süreçlerin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Kastettiğimiz olgu, bizi kuşatan maddi ortamın insan müdahalesinden bir şekilde etkilenmeyen çok az yönünün kalmış olmasıdır. Birinin nerede bitip diğerinin nerede başladığından her zaman emin olamamamıza rağmen, doğal diye kullanılan şeylerin çoğu artık tam olarak doğal değildir. 1998'de Çin'de birçok insanın hayatını kaybettiği sel felaketleri yaşandı. Büyük nehirlerin taşması Çin tarihinde sürekli yinelenen olaylardandır. Ama geçen yılki seller eskileriyle aynı türden miydi, yoksa küresel iklim değişiminin de etkisi var mıydı? Doğru yanıtı hiç kimse bilmesede dahi, bu sellerin nedenlerinin tamamen doğal olmadığını düşündüren bazı olağandışı özellikleri olduğu da ortadadır.

İmal edilmiş risk sadece doğayla (ya da doğa olduğu düşünülen şeyle) ilgili değildir. Yaşamın diğer alanlarına da girmiştir. Örneğin, sanayi ülkelerinde ve bir ölçüde dünya çapında derin değişiklikler yaşamakta olan evliliğe ve aileye bakalım. İki ya da üç kuşak önce, insanlar evlendiklerinde nasıl bir süreç yaşayacaklarını bilirlerdi. Büyük oranda gelenek ve göreneklerin çerçevesini çizdiği evlilik doğa durumuna yakın bir ilişkidir (kuşkusuz birçok ülkede hâlâ aynı durumdadır). Ama geleneksel yollar çözülmeye başlayınca, insanlar evlendikleri ya da bir ilişkiye başladıkları zaman, evlilik ve aile kurumlarının çok fazla değişmiş olması nedeniyle yaptıkları şeyin ne olduğunu tam bilmedikleri şeklinde bir duyguya kapılırlar. Bu noktada bireylelerin, öncüler gibi, yepyeni bir şekilde ortaya çıktıklarını görürüz.

İnsanların böylesi durumlarda, kendileri bilsinler bilmesinler, giderek riski daha fazla dikkate alarak düşünmeye başlamaları kaçınılmazdır. Geçmiştekinden çok daha açık olan kişisel özelliklerle, bu durumun getirdiği tüm fırsatlar ve tehlikelerle yüzleşmek durumundadırlar.

İmal edilmiş riskin kapsamı genişledikçe, yeni bir risklilik boyutu ortaya çıkar. Risk fikrinin yükselişi, daha önce işaret ettiğim gibi, hesap yapma olasılığıyla yakından bağlantılıydı. Sigortanın çoğu biçimi doğrudan bu bağı temel almaktadır. Örneğin insan ne zaman bir arabaya binse, kaza geçirme ihtimaliyle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Oysa imal edilmiş riskli durumlar buna benzemez. İmal edilmiş riskte riskin düzeyinin ne olduğunu bilmeyiz ve ne yazık ki birçok durumda vakit çok geç olana kadar emin de olamayız.

Geçenlerde (1996) Ukrayna'daki Çernobil nükleer istasyonunda meydana gelen kazanın onuncu yıldönümünü yaşadık. Çernobil kazasının uzun vadeli sonuçlarının ne olacağını hâlâ hiç kimse bilmiyor. Her an, ileriye dönük bir sağlık felaketi olduğu ortaya çıkabilir de çıkmayabilir de. Aynı durum insanlara yansıyan sonuçları bakımından tam olarak İngiltere'deki deli dana hastalığı denilen olayın patlak vermesi için de geçerlidir. Şu anda önümüzdeki günlerde daha fazla sayıda insanın hastalanıp hastalanmayacağından emin değiliz.

Ya da dünyadaki iklim değişiminin hangi noktalara geldiğini düşünün. Bu alanda uzmanlaşmış çoğu bilim insanı, küresel ısınmanın gerçekten yaşandığına ve buna karşı önlemler alınması gerektiğine inanıyor. Oysa daha 1970'lerin ortalarında, ortodoks bilimsel görüş dünyanın bir küresel soğuma evresinde olduğu şeklindeydi. Küresel soğuma hipotezini desteklemek için kullanılan aynı kanıtlar, şimdi büyük ölçüde küresel ısınma

(sıcak dalgalar, olağandışı hava durumları) görüşünü desteklemek için ortaya atılıyor. Küresel ısınma gerçekten yaşanıyor mu ve bunun insanı kökeni var mı? Herhalde var; ama vakit çok geç olana kadar tam olarak emin değiliz ve olamayız.

Böylesi koşullarda politikada, bir yanda korkulu söylentiler yayma suçlamaları ile öbür yanda gerçeklerin üstünü örtmeye çalışma suçlamaları arasında bir gerilimle belirlenen yeni bir ah-lâki iklim yaşanıyor. Herhangi birisi (hükümet yetkilisi, bilimsel uzman ya da araştırmacı) verili bir riski ciddiye alıyorsa bu açıkça söylenmek zorundadır. İnsanların riskin gerçek olduğuna ikna edilmeleri için geniş kesimlere ulaştırılmak, bu konuda ciddi bir gürültü koparılmak zorundadır. Ama gürültü gerçekten koparılır ve riskin en alt düzeyde olduğu anlaşılırsa da, o zaman bu iddiayı atanlar korkulu söylentiler yayma suçlamasıyla yüz yüze geleceklerdir.

Öte yandan, otoritelerin (Britanya hükümetinin deli dana olayında yaptığı gibi) ilk başta riskin çok büyük olmadığına karar verdiğini farz edin. Bu örnekte hükümet hemen şunları söylemişti: Bu konuda bilimciler bizi destekledi; ciddi bir risk söz konusu değil; isteyen herkes hiçbir endişe duymadan et yemeye devam edebilir. Tabii olaylar gerçeğin başka türlü olduğunu gösterdiğinde, yetkililer fiilen gözlemlediğimiz gibi gerçeklerin üstünü örtmekle suçlanacaklardır.

Olaylar aslında bu örneklerde görüldenden çok daha karmaşıktır. Paradoksal bir durum olarak, korkulu söylentiler yaymak, karşılaştığımız riskleri azaltmak açısından gerekli olabilir. AIDS olayı buna bir örnektir. Hükümetler ve uzmanlar, insanların cinsel davranışlarını değiştirecek şekilde, güvensiz seksin getirdiği riskleri kamuoyuna açıklıkla aktarmayı başarmışlardır. Gelişmiş ülkelerde kısmen bu müdahalenin sonucunda AIDS artık ilk

başta tahmin edildiği kadar yayılmamaktadır. Ama o zaman gösterilen tepki şöyle olmuştı: Niçin herkesi böyle korkutuyorsunuz? AIDS'in daha sonra tüm dünyaya nasıl yayıldığını izlediğimizde, yetkililerin ve bilimcilerin bu şekilde davranmakla ne kadar haklı olduklarını hepimiz gördük.

Çağdaş toplumda böyle paradokslara rutin biçimde rastlanmakla birlikte, risklerle başa çıkmanın kolay bir yolu olmadığını da söyleyebiliriz. Çünkü, daha önce dikkat çektiğim üzere, çoğu imal edilmiş risk örneğinde riskin olup olmadığı bile tartışmalıdır. Dolayısıyla, fiilen ne zaman korkulu söylentiler yayma noktasında kalacağımızı, ne zaman gerçekten ciddi bir sorun yaşanacağını kesin olarak bilmemiz mümkün değildir.

Bugün bilimle ve teknolojiyle ilişkimiz daha önceki çağlardan köklü biçimde daha farklıdır. Batı toplumunda, iki yüzyıl kaddır bilim bir tür gelenek işlevi görüyordu. Bilimsel bilginin gelenekten üstün olduğu varsayılıyordu, oysa gerçekte kendisi bir geleneğe dönüşmüştü. Çoğu insanın saygı duyduğu, ama davranışlarının dışında bıraktığı bir şeydi. Laik insanlar görüşlerini uzmanlardan "alıyorlardı".

Bilim ve teknoloji yaşamlarımıza (üstelik küresel düzeyde) daha fazla girdikçe, yukarıdaki perspektifin dayanağı azalmaktadır. Çoğumuz (hükümet yetkilileri ve politikacılar dahil olmak üzere) artık bilim ve teknolojiyle eskisine kıyasla çok daha etkin ya da yakın bir ilişki kuruyoruz ve kurmak zorundayız.

Bilimcilerin ortaya attıkları bulguları, sırf bilimciler -özellikle imal edilmiş riskin söz konusu olduğu durumlarda- birbirleriyle sık sık anlaşmazlığa düştükleri için bile olsa gözü kapalı biçimde kabul edemeyiz. Bilimin özünde akışkan bir karakteri olduğunu şimdi herkes görüyor. Bir insan ne yiyeceğine, nasıl bir

kahvaltı yapacağına, kafeinsiz mi yoksa normal kahve mi içeceğine karar verdiğinde, birbiriyle çelişen ve değişebilir bilimsel ve teknolojik bilgiler bağlamında bir karar vermiş de oluyor.

Kırmızı şarabı düşünün. Diğer alkollü içkiler gibi kırmızı şarabın da sağlığa zararlı olduğu sanılıyordu. Oysa daha sonra yapılan araştırmalar, makul miktarda kırmızı şarap içmenin kalp hastalığına karşı koruyucu bir yanı olduğunu gösterdi. Sonradan her türlü alkolün bu işlevi göreceği, ama sadece kırk yaşının üstündeki insanları koruduğu saptandı. Bundan sonraki bulguların neye işaret edeceğini kim bilebilir?

Bazıları, imal edilmiş riskin çoğalmasıyla başa çıkmanın en etkili yolunun "tedbirlilik ilkesi" denilen yaklaşımın benimsenerek sorumluluğun sınırlanması olduğunu söylüyorlar. Tedbirlilik ilkesi nosyonu ilk önce 1980'lerin başlarında Almanya'da yürütülen ekolojik tartışmalar bağlamında gündeme getirilmişti. Bu ilke, en basit düzeyde, henüz sağlam denilebilecek bilimsel kanıtlar toplanamamış olsa bile çevre sorunlarıyla (ve buradan hareketle başka risk biçimleriyle) ilgili olarak hemen harekete geçilmesi gerektiğini öngörüyordu. Böylece 1980'lerin başında, Britanya bu konuda ve diğer kirlilik problemlerinde harekete geçmemeyi haklı gösterecek kesin kanıtlardan yoksunken, birçok Avrupa ülkesinde asit yağmurunun etkilerine karşı önlem almaya yönelik programlar başlatılacaktı.

Yine de tedbirlilik ilkesi, risk ve sorumluluk problemleriyle başa çıkmakta her zaman yararlı değildir ya da bu amaca yönelik bir araç olarak bile kullanılamaz. "Doğaya yakın kalma", ya da yenilikleri sınırlama düsturu her zaman uygulamaya geçirilemez. Bunun nedeni, bilimsel ve teknolojik ilerleme ile toplumsal değişimin başka biçimlerinin getirdiği yararlar ve tehlikeler dengesinin ölçülemez bir nitelik taşımasıdır. Örnek olarak, yiye-

cek maddelerinin genetik bakımdan değişikliklere uğratılması tartışmasına bakalım. Genetik değişikliğe uğratılmış őrőnler şu anda dőnyanın her tarafında 35 milyon hektarlık (Britanya topraklarının bir buğuk katı bőyőklőęünde) bir arazide ekilmektedir. Soya, mısır, pamuk ve patates gibi maddeleri kapsayan őrőnlerin ęoęu Kuzey Amerika ve Çin'dedir.

Doğanın doğa olmaktan çıktığı bundan daha açık bir durum gősterilemez. Risk biręok bilinmeyen (ya da, başka bir şekilde ifade etmek istersem, bilinen bilinmeyenleri) içerir, őnkő dőnyanın bizi şaşkına çevirmek gibi eski bir eğilimi vardır. Tabii henőz hiç kimsenin tahmin edemediği başka sonuçlar da ortaya çıkabilir. Riskin bir tőrő, őrőnlerin orta ve uzun vadeli sağlık riskleri taşıyor olma ihtimalidir. Her şey bir yana, gen teknolojisini őrőnli őrőde őrőnde yenidir ve eski çaprazlama yőntemlerinden farklı bir fenomendir.

Başka bir ihtimal, zehirli ilaçlara direnci arttırmak için őrőnlere aktarılan genlerin "sőper bitkiler" yaratarak başka bitkilere yayılmasıdır. Bu da doğal çevredeki çeşitliliğe karşı bir tehdit oluşturabilir.

Genetik bakımdan değiştirilmiş őrőnler, bőyőme ve tőketme baskılarından dolayı kısmen ticari çıkarlarla yőnlendirildięinden, bu őrőnleri tőm dőnya çapında yasaklamak anlaşılır bir tedbir olmaz mı? Böyle bir yasağın uygulanabileceğini varsaysak bile, işler -her zamanki gibi- o kadar basit değildir. Bugőn yaygın biçimde uygulanan yoğun tarım bir sőrő sorunla yőklődőr. Yoğun tarımda, çevreyi yok edici nitelikte muazzam miktarlarda kimyasal gőbre ve haşare ilaçları kullanılmaktadır. Daha geleneksel tarım biçimlerine geri dőnemeyiz, yine de dőnya nőfusunu beslemeyi őmit ediyoruz. Yine, biyo-mőhendislik őrőnleri kimyasal kirliliğe neden olan maddelerin kulla-

nılmasını azaltabilir ve böylece bu problemlerin çözümüne katkıda bulunabilir.

Olaya nasıl bakarsanız bakın, risk yönetiminde takılıp kalmış durumdayız. İmal edilmiş riskin yayılması sonucunda, hükümetler artık bu sorunların çözümünün kendi işleri olmadığını iddia edemezler. Üstelik yeni tarz risklerin hemen hiçbirinin ülkelerin sınırlarıyla ilgisi olmadığından, aralarında işbirliğine gitmeleri gerekecektir.

Ancak, sıradan insanlar olarak biz de bu yeni riskleri görmezlikten gelemeyiz ya da kesin bilimsel kanıtların bulunmasını bekleyemeyiz. Tüketiciler olarak her birimiz, genetik değişikliğe uğratılmış ürünlerden uzak durmaya çalışıp çalışmamaya karar vermek durumundayız. Bu riskler ve onları kuşatan açmazlar, hepimizin gündelik yaşamlarına girmiş ve kök salmış durumdadır.

Şimdi bazı sonuçlar çıkarmaya ve aynı zamanda kendi argümanlarıma açıklık getirmeye çalışayım. Çağımız eski kuşaklara kıyasla daha tehlikeli (daha riskli) değildir, ama risk-tehlike dengesi değişmiştir. Biz, kendimizin yarattığı risklerin dışarıdan gelenler kadar (hatta daha fazla) tehlikeli olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Üstelik bu risklerin bir kısmı, küresel ekolojik risk, nükleer tırmanma ya da dünya ekonomisinin çökmesi gibi hakikaten felaketlere yol açabilecek nitelikte. Beslenme rejimi, ilaçlar, hatta evlilik düzeninde gözlenen bazı riskler de bizi bireyler olarak çok daha doğrudan etkiliyor.

Bizimki gibi bir çağ kaçınılmaz olarak bilimsel bakışa aykırı düşen dinsel canlanmayı ve çeşitli Yeni Çağ felsefelerini besleyecektir. Bazı ekolojik düşünürler, ekolojik risklerden dolayı bilime, hatta daha genelde akılcı düşünceye düşman hale gelmiş-

lerdir. Gerçi bu çok fazla anlam taşıyan bir tutum değildir. Bilimsel analiz olmasaydı bu risklerden haberimiz bile olmazdı. Ama bilimle ilişkimiz, yukarıda dikkat çekilen nedenlerden ötürü, artık eski çağlardaki gibi değildir ve aynı kalamayacaktır.

Şu anda teknolojik değişimleri ülke ya da dünya çapında izleyecek kurumlardan yoksunuz. Teknolojik değişimler ve onların tartışmalı sonuçları hakkında bir kamusal diyalog zemini yaratılmış olsaydı, Britanya'daki deli dana tartışması ile başka tartışmaları yaşamayabilirdik. Bilim ve teknolojiyle ilgilenecek daha fazla kamusal araç olmasının, korkulu söylentiler yayma-gerçeklerin üstünü örtme sarkacıyla bir ilgisi olmayacak, ama bu sürecin daha zararlı sonuçlarının bir kısmını azaltmamızı sağlayabilecektir.

Son olarak, riske karşı olumsuz tutum takınma gibi bir sorunun olmadığını söyleyebilirim. Riskin her zaman disipline edilmesi gerekir, fakat etkin biçimde risk almak da dinamik bir ekonominin ve yenilikçi bir toplumun temel öğeleri arasındadır. Küresel bir çağda yaşamak, çok çeşitli yeni risk durumlarıyla boğuşmak demektir. Bilimsel yenilikleri ya da başka değişim biçimlerini desteklerken ihtiyatlı davranmak yerine, bu konularda genellikle cesur olmaya ihtiyaç duyabiliriz. Ne de olsa, "risk" teriminin Portekizce'deki bir kökü "cesaret etmek"ten gelmektedir.

GELENEK

iskoçlar ulusal kimliklerini kutlamak üzere bir araya toplandıklarında, bunu geleneklerine kök salmış biçimlerde yaparlar. Erkekler, her klanın kendine özgü ekose kumaşından yapılmış eteklikler giyer ve törenlerini gaydalar eşliğinde düzenlerler. Bu semboller aracılığıyla antik ritüellere (kökeni antik çağlara uzanan ritüellere) bağlılıklarını göstermiş olurlar.

İskoçluğun diğer sembollerinin çoğu gibi bunlar da son dönemlerde yaratılmış şeylerdir. Kısa eteklik, on sekizinci yüzyılın başlarında Lancashire'lı bir İngiliz sanayici olan ve Highland'lilerin giyim tarzını emekçilerin daha rahat edebileceği bir şekle çevirmeyi hedefleyen Thomas Rawlinson'un icat ettiği bir şey gibi görünmektedir.

Eteklikler sanayi devriminin ürünüydü. Amaç eski zamanlardan gelen gelenekleri korumak değil, bunun tam zıttı, yani Highland'lileri topraklarından koparıp fabrikalara getirmekti. Eteklik İskoçya'nın ulusal giysisi olarak ortaya çıkmamıştır. İskoçların büyük çoğunluğunu oluşturan Lowland'liler, Highland elbiselerini barbarca bir giyinme biçimi olarak görüyor ve aşağılıyorlardı. Benzer biçimde, şimdi giyilen klan giysilerinin birçoğu Victoria döneminde, pazarda bir gelecek gören girişimci terziler tarafından tasarlanmış şeylerdir.

Geleneksel olduğunu sandığımız ve zamanın sisleri arasından çıkıp gelen şeylerin önemli bir kısmı aslında son birkaç yüz-

yılın, hatta daha kısa süre önceki zamanların eseridir. Yukarıda verdiğim İskoç etekliği örneğini tarihçi Eric Hobsbawm ile Terence Ranger'ın hazırladıkları *The Invention of Tradition* (Gelenegin İcadı) adlı çalışmadan aldım. Bu kitapta, sömürge Hindistan dahil olmak üzere çok farklı ülkelerden aktarılan icat edilmiş gelenek örneklerini bulabilirsiniz.

Britanyalılar 1860'lı yıllarda Hindistan'ın dev anıtlarını saptamak ve Hindistan "miras"ını korumak amacıyla arkeolojik bir araştırma yapmışlar, mahalli sanat ve ustalıkların gerilediğine inandıklarından bulabildikleri tüm eserleri müzelere toplamışlardı. Örneğin 1860'dan önce, hem Hintli hem de Britanyalı askerler aynı Batı tipi üniformaları giyiyorlarmış. Ancak Britanyalıların gözlerinde, Hintliler Hintli gibi görünmek zorundaydı. Onun için, bu araştırmadan sonra üniformalarına "otantik" sayılan sarıklar, kuşaklar ve tünikler eklenecekti. Onların icat ettiği, ya da yarı yarıya icat ettiği geleneklerin bir kısmı daha sonra kabul görmeyip reddedilirken, bir kısmı ülkede bugün bile yaşamaktadır.

Gelenek ve görenek; bunlar, insanlık tarihinin büyük kısmı boyunca çoğu insanın yaşamının hamuru olmuştur. Yine de âlimler ile düşünürlerin bu fenomenlere çok az ilgi duymuş olmaları dikkat çekicidir. Modernleşme ve modernliğin anlamı konusunda bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar yapılmış, ama geleneği ilgi duyan kişi hakikaten çok az çıkmıştır. Ben bu bölüm için araştırma yaparken, İngiltere'de "modernlik" başlığını taşıyan sürüyle kitaba rastladım. Zaten kendim de birkaç tane yazmıştım, ama özellikle geleneğe eğilen kitap sayısının inanılmaz derecede az olduğunu sanırım yeni keşfettim.

Geleneğe kötü bir ün kazandıran etken Avrupa'da on sekizinci yüzyılda yükselişe geçen Aydınlanma'ydı. Aydınlanma'nın

önde gelen simalarından Baron d'Holbach bu durumu şu sözlerle ifade etmişti:

Eğiticiler nicedir insanların gözlerini cennete baktırmıştı; şimdi bu bakışları yeryüzüne çevirmek gerekiyor. Anlaşılmaz bir teoloji, gülünç fabllar, bir türlü çözülemeyen esrarlar ve çocukça törenlerden bitap düşmüş olan insan zihni, kendini doğaya, anlaşılabilir nesnelere, akla uygun hakikatlere ve yararlı bilgilere açmalıdır. İnsanların boş kuruntuları ortadan kaldırılsa, mantıklı düşünceler, ebediyen hata yapmaya yazgılı olduğu iddia edilen bu kafalara hemen girecektir.

D'Holbach'ın gelenekle ve onun toplumdaki rolüyle ciddi biçimde uğraşmayı asla tasarlamadığı açıktır. Burada sözü geçen gelenek, modernliğin gölgede kalmış yüzünden, kolaylıkla bertaraf edilebilecek, mantıksız bir kurgudan başka bir şey değildir. Geleneği gerçekten kavramak istiyorsak, onu budalaca bir şey olarak görmemeliyiz. "Gelenek" sözcüğünün dilsel kökleri eskilere uzanır. İngilizce sözcüğün kökeni, bir şeyi saklaması için bir başkasına iletme ya da verme anlamını taşıyan Latince *tradere* teriminden gelmektedir. *Tradere* ilk başta Roma hukuku bağlamında, miras hukukuna karşılık olarak kullanılıyor, bir kuşaktan öbürüne geçen mülkiyetin güven içinde olacağı düşünülüyordu (mirasçıların yükümlülüğü mülkiyeti korumak ve ilgilenmekti).

Anlaşılan gelenek nosyonu, eteklikler ve gaydalardan farklı olarak, yüzyıllardan beri ortaldadır. Ama işte görünüş bir ke-re daha aldatıcı oluyor. Bugün kullanıldığı biçimiyle "gelenek" terimi, Avrupa'da aslında son iki yüzyılın ürünüdür. Tıpkı önceki bölümde ele almış olduğum risk kavramında dikkat çektiğim gibi, Orta Çağlar'da özsel bir gelenek nosyonu yoktu. Gelenek ve görenek zaten her yerde egemen olduğundan böyle bir sözcüğe ihtiyaç yoktu.

Demek ki gelenek fikrinin kendisi de modernliğin bir yaratısıdır. Böyle olması gerçi pre-modern ya da Batılı olmayan toplumlar için kullanılmaması gerektiği anlamını taşımaz, yine de gelenek tartışmasına biraz dikkatle yaklaşmamız gerektiğini gösterir. Aydınlanma düşünürleri geleneği dogma ve cehaletle özdeşleştirerek kendi yaklaşımlarını haklı çıkarmaya çalışmışlardır.

Kendimizi Aydınlanma'nın önyargılarından kurtarmak için "gelenek"i nasıl anlamalıyız? Bu noktada yine icat edilmiş geleneklere dönerek iyi bir başlangıç yapabiliriz. Hobsbawm ve Ranger'a göre, icat edilmiş olanlar gerçek gelenek ve görenekler arasında sayılmaz. Bunlar kendiliğinden boy atmak yerine bilinçli biçimde tasarlanıp iktidar aracı olarak kullanılmışlardır ve çok eski zamanlara dayanmazlar. Köklerinin uzun bir geçmişe dayandığı iddiaları büyük ölçüde safsatadan ibarettir.

Ben Hobsbawm ile Ranger'ın argümanlarını daha genel bir zemine oturtuyorum. Bence, tüm gelenekler icat edilmiş geleneklerdir. Hiçbir geleneksel toplum bütünüyle geleneksel değildir ve gelenekler ile görenekler çeşitli nedenlerden dolayı icat edilmişlerdir. Geleneğin bilinçli biçimde kurulmasına sadece modern toplumlarda rastlandığını zannetmemeliyiz. Dahası, gelenekler, ister bilinçli isterse bilinçsiz biçimde kurulansın, her zaman iktidarla iç içe geçmiştir. Krallar, imparatorlar, rahipler ve başkalarının, konumlarını sürdürmek ve egemenliklerini meşrulaştırmak için uzun süre önce icat edilmiş gelenekleri vardır.

Geleneklerin değişime kapalı olduklarını düşünmek boş bir söz olmaktan öteye gitmez. Gelenekler zaman içinde evrim geçirirler, ancak ani değişim ya da köklü dönüşümler de mümkündür. Başka bir ifadeyle, gelenekler icat edilir ve yeniden icat edilirler.

Elbette, büyük dinlerle ilintili olanlar türündeki bazı gelenekler yüzyıllardan beri varlıklarını korumuştur. Örneğin İslamiyet'in, hemen hemen tüm müminlerinin bağlı kaldığı ve çok uzun bir süredir aynı kalmış olan temel şartları vardır. Yine de böylesi doktrinlerde bu sürekliliğin, yorumlanma ve uygulanma biçimine göre birçok değişiklik, hatta devrimci değişikliklerle el ele gittiğine işaret etmek gerekecektir. Tamamen saf gelenek diye bir şey yoktur. Diğer dünya dinleri gibi İslamiyet de, şaşırtıcı çeşitlilikteki kültürel kaynaklardan, yani başka geleneklerden beslenmiştir. Aynı saptama, daha genelde, başkalarının yanı sıra Arap, Pers, Grek, Roma, Berberi, Türk ve Hint etkilerini birleştirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu için geçerlilik taşımaktadır.

Gelgelelim, belirli sembol ya da pratiklerin geleneksel olarak adlandırılması için yüzyıllardır varoldukları koşulunu aramak da kesinlikle yanlış olacaktır. Britanya'da her yıl yayınlanan monarkın Noel konuşması bir gelenek halini almıştır. Ancak bu geleneğin ilk ortaya çıkışı sadece 1932'dir. Zamana karşı dayanıklılık geleneğin, ya da daha yaygın kuzeni olan göreneğin anahtar özelliği değildir. Geleneğin ayırt edici özellikleri ritüel ve tekrardır. Gelenekler daima gruplar, topluluklar ya da kolektif yapıların özelliğidir. Kişiler gelenek ve göreneklere uyabilirler, ama gelenekler alışkanlıklar gibi bir bireysel davranış özelliği olarak görülemez.

Geleneğin ayırt edici yanı, bir tür hakikati belirlemesidir. Geleneksel bir pratiğe uyan birisi başka alternatifler arama ihtiyacını duymaz. Kendisi ne kadar değişebilirse değişsin, gelenek büyük oranda sorgulanmadan uyulacak olan bir eylem çerçevesi sunacaktır. Geleneklerin her zaman koruyucuları vardır: akıllı adamlar, rahipler, bilgeler. Koruyucuların işlevi uzmanlarla ay-

nı değildir. Koruyucular konumları ve güçlerini, yalnızca geleneğin ritüel hakikatini yorumlayabilecek olmalarından alırlar. Kutusal metinlerin ya da toplu ritüellerde kullanılan başka sembollerin gerçek anlamlarını yalnız onlar çözebilirler.

Aydınlanma, geleneğin otoritesini yok etme amacını gütmüş ve ancak kısmen başarılı olabilmıştır. Gelenekler, modern Avrupa'nın büyük kısmında güçlerini uzun süre korurken, dünyanın geri kalan kısmının çoğunda daha sağlam kökler salmıştır. Birçok gelenek yeniden icat edilirken, başka gelenekler de yeni kurumlaşmıştır. Toplumun bazı kesimleri arasında eski gelenekleri korumaya ya da adapte etmeye yönelik uyumlu çabalar görülmüştür. Ne de olsa, muhafazakâr felsefelerin geçmişte ve şimdi var olmaları esas olarak buna dayanmaktadır. Gelenek herhalde muhafazakârlığın en temel kavramıdır, çünkü muhafazakârlar geleneğin birikmiş geleneği barındırdığına inanırlar.

Sanayi ülkelerinde geleneğin kalıcı olma özelliğinin başka bir nedeni, modernliğin işaret ettiği kurumsal değişikliklerin büyük oranda kamusal kurumlarla (özellikle yönetim ve ekonomiyle) sınırlı kalmasıdır. İşleri yapmanın geleneksel yolları yaşamın başka alanlarında (gündelik yaşam dahil olmak üzere) kalıcı olma ya da yeniden düzenlenme eğiliminde olmuştur. Hatta, modernlik ile gelenek arasında bir tür sembiyoz (yan yana yaşama) görüldüğü bile söylenebilir. Sözgelimi çoğu ülkede, aile, cinsellik ve cinsler arasındaki ayrımlar ağırlıklı gelenek ve göreneklerin etkisine bağlı kalmıştır.

Bugün küreselleşmenin etkisiyle iki temel değişiklik meydana gelmektedir. Batı ülkelerinde şimdi yalnızca kamusal kurumlar değil, gündelik yaşam da geleneğin kısılcasından kurtulmaktadır. Daha geleneksel kalan dünyanın diğer toplumları geleneklerinden uzaklaşma sürecine girmiştir. Bence, daha önce

değınmiş olduğum, yeni ortaya çıkan küresel kozmopolit toplu-
mun özünde yatan değişim budur.

Bu, doğanın bitişinden sonra yaşamını sürdüren bir toplumdur. Başka bir deyişle, fiziksel dünyanın çok az yönü hâlâ sadece doğaldır; insan müdahalesinden etkilenmeden varlığını sürdürmektedir. Günümüz toplumu ayrıca geleneğin bitişinden sonra yaşamını sürdüren bir toplumdur. Geleneğin bitişi, Aydınlanma düşünürlerinin olmasını istedikleri gibi geleneğin ortadan kalkması anlamına gelmez. Tam tersine, gelenek farklı versiyonlarıyla her yerde gelişip serpilmeye devam edecektir. Fakat geleneğin giderek daha az geleneksel biçimlerde yaşanması söz konusudur. Geleneksel yol da, geleneksel faaliyetlerin kendi ritüel ve sembolizmleriyle, kendi iç hakikat iddialarıyla savunulması demektir.

Modernleşmenin coğrafi bir alanla sınırlı kalmayıp, kendisini yeryüzünün her tarafından hissettirdiği bir dünya, gelenek açısından çeşitli sonuçlar doğuracaktır. Gelenek ve bilim bazen tuhaf ve ilginç biçimlerde birbirine karışırlar. Örneğin, Hindistan'da 1995'te meydana gelen, bazı Hindu tapınaklarında tanrıların süt içerken görülmeleri olayını hatırlayın. Aynı gün, sadece Hindistan'da değil, dünyanın her tarafında milyonlarca insan ilahi bir resme süt vermeye çalışmıştı. Bu fenomen üzerine yazmış olan antropolog Dennis Vidal şunları söylemektedir:

Hindu tanrıları, dünyada Hintlilerin oturduğu her ülkede aynı anda kendilerini göstererek, küreselleşme sloganının kol gezdiiği bir ağla uyum içindeki ilk mucizeyi gerçekleştirmiş olabilirler.

Sadece ilginç bir durum değildi bu; bilimsel deneylerin mucizeyi gerçekleştirmesinin gerekmesi aynı zamanda (hem ina-

nanların hem de inanmayanların hissettiği) yaygın bir duyguydu. Bilim inancın hizmetine koşmuştu.

Böyle bir örnekte gelenek sadece hâlâ canlı olmakla kalmaz, dirilmiştir de. Yine de gelenekler genellikle modernliğin karşısında yenilgiye uğrarlar; tüm dünyada birçok durumda böyle olmaktadır. İçeriği boşaltılmış ve ticarileştirilmiş gelenek, ya bir miras ya da bir kiç (havaalanı mağazalarında satılan biblolar gibi) haline gelmektedir. Miras endüstrisinin geliştirdiği şekliyle, miras, gözlük gibi yeniden paketlenen gelenektir. Turizm merkezlerinde yenilenmiş binalar heybetli görünebilir, hatta yenileme son ayrıntısına kadar gerçeğin tıpkısı bile olabilir. Ama bu yolla korunan miras, gündelik yaşam deneyimiyle bağlantıyı sağlayan geleneğin can suyundan koparılmıştır.

Benim görüşümce, toplumda geleneklere ihtiyaç duyulduğunu kabul etmek tamamen akılcı bir düşüncedir. Aydınlanma'nın dünyanın kendini gelenekten tamamen kurtarması gerektiği düşüncesini kabul etmemeliyiz. Geleneklere ihtiyaç vardır ve her zaman olacaktır, çünkü yaşamın sürekliliği ve biçimini onlar verir. Örnek olarak akademik yaşama bakalım. Akademik dünyadaki herkes çalışmasını gelenekler içinde sürdürür. İktisat, sosyoloji ya da felsefe gibi akademik disiplinlerin bile gelenekleri vardır. Çünkü hiç kimse tamamen eklektik bir şekilde çalışmaz. Entelektüel gelenekler olmadan fikirlerin ne bir odağı kalır, ne de yönü.

Öte yandan, bu tür geleneklerin sınırlarını aralıksız biçimde keşfetmek ve gelenekler arasında etkin bir alış veriş sağlamak da akademik yaşamın bir parçasıdır. Gelenek, geleneksel olmayan bir yolla çok iyi savunulabilir ve gelecekte yapılması gereken budur. Ritüel, tören ve tekrarın önemli toplumsal rolleri vardır (hükümetler dahil olmak üzere çoğu kuruluşun ve örgü-

tün kavrayıp ona göre davrandığı bir gerçektir bu). Gelenekler, etkin biçimde (kendi iç ritüelleriyle değil, başka gelenekler ya da tarzlarla kıyaslanarak) meşru kılındıkları sürece ayakta kalmaya devam edeceklerdir.

Bu, dinsel gelenekler için bile doğrudur. Din normalde inanç fikriyle, inanca bir tür duygusal sıçramayla bağıntılı bir olgudur. Fakat kozmopolit bir dünyada, artık eskisinden daha fazla insan, kendilerinden farklı biçimde düşünen insanlarla temas kuruyor. Bunlar inançlarını, en azından kendilerine ve başkalarına karşı, örtük bir biçimde haklı gösterme gereğini hissediyorlar. Oysa gelenekselcilikten uzaklaşan bir toplumda, dinsel ritüel ve âdetlerin sürdürülmesinde bir nebze rasyonellik kısıntısı bile bulunamaz. Zaten olması gereken de tam böyle bir şeydir.

Bununla beraber, geleneğin rolü değiştikçe yaşamımıza yeni dinamikler girmektedir. Bunlar, bir yanda eylemin özerkliği ve zorlayıcılığı ile öbür yanda kozmopolitlik ve fundamentalizm arasındaki bir gerilim olarak özetlenebilir. Geleneğin geri çekildiği yerlerde, daha açık ve refleksif bir yaşam sürmek durumundayız. Özerklik ve özgürlük geleneğin gizli gücünün yerine açık tartışma ve diyalogu geçirebilir. Ancak bu özgürlükler beraberinde başka problemleri de getirecektir. Doğanın ve geleneğin öbür tarafında yaşayan bir toplum (şimdi hemen hemen tüm Batı ülkelerinde olduğu gibi), başka yerlerde olduğu gibi gündelik yaşamda da karar vermeye çağrılan bir toplumdur. Karar vermenin zor tarafı alışkanlık ve zorlamaların çoğalmasıdır. Burada gerçekten karışık, ama ilginç bir süreç söz konusudur. Çoğunlukla gelişmiş ülkelerle sınırlı olmakla birlikte, başka yerlerdeki varlıklı kesimlerde de görülür hale gelen bir süreç. Sözünü ettiğim şey, fikrin yayılması ve alışkanlığın gerçekliğidir. Alışkanlık nosyonu ilk başta sadece alkolizm ve uyuşturucu için kul-

lanılırken, şimdi her türlü faaliyet alanında kullanıldığına rastlayabiliyoruz. Çalışma, egzersiz yapma, yemek yeme, sevişme, hatta âşık olma bile alışkanlığa dönüşebiliyor. Bunun nedeni, bu faaliyetlerin ve yaşamın başka yönlerinin gelenek ve görenekler tarafından eskisinden çok daha az şekillenmiş olmasıdır.

Gelenek gibi alışkanlık da geçmişin bugün üzerindeki etkisiyle ilgilidir ve burada kilit rol, gelenek örneğinde olduğu gibi tekrardadır. Burada söz konusu olan geçmiş, toplu olmaktan ziyade bireysel geçmiştir ve tekrarı yönlendiren kaygıdır. Ben alışkanlığı donmuş özerklik olarak görüyorum. Gelenekselcilikten uzaklaşan her türlü ortam, eskisinden daha fazla eylem özgürlüğü sunmaktadır. Biz burada insanın geçmişin kısıtlamalarından kurtuluşundan bahsediyoruz. Alışkanlık, özerkliğin yön vermesi gereken tercihin önü birtakım kaygılarla kaplı olduğu zaman devreye girmektedir. Gelenekte, geçmiş, ortaklaşa paylaşılan kolektif inanç ve duygularla bugünün çerçevesini çizer. Alışkanlığa kapılmış kişi aynı zamanda geçmişin esiridir –ama aslında özgürce seçilmiş yaşam tarzı alışkanlıklarından kopmadığı için.

Gelenek ve göreneklerin etkisi dünya düzeyinde gerilerken, özkimliğimizin (benlik duygumuzun) temeli de değişiyor. Daha geleneksel durumlarda, benlik duygusu büyük ölçüde bireylerin cemaat içindeki toplumsal konumlarının istikrarlılığıyla kendisini korur. Gelenegın çöktüğü ve yaşam tarzı tercihlerinin ege-men olduğu durumlarda ise benlik bu sonuçlardan etkilenemezlik edemez. Özkimlik artık eskisinden daha etkin bir temelde yaratılmak ve yeniden yaratılmak zorundadır. Terapinin ve her türlü danışmanlık hizmetinin Batı ülkelerinde çok popülerleşmesinin nedeni budur. Freud, modern psikanalizi ortaya attığında, nevroza bilimsel bir çare getirdiğini düşünmüştü. Oy-

sa fiilen yaptığı şey, gelenekselleşmekten uzaklaşan bir kültürün ilk aşamalarında özkimliğın yenilenmesine uygun bir yöntem kurmaktır.

Psikanalizde gördüğümüz, bireyin gelecek adına daha özerklik sağlamak amacıyla geçmişine yeniden dönmesidir. Aynı saptama, büyük ölçüde, Batı toplumlarında çok yaygınlaşan kendi kendine yardım grupları için de geçerlidir. Örneğın Meçhul Alkolikler toplantılarında, bireyler hayat öykülerini anlatıp değişme isteklerini dile getirerek başka insanlardan destek alırlar. Alışkanlıklarından özünde kendi yaşamlarının hikâyesini yeniden yazarak kurtulurlar.

Alışkanlık ile özerklik arasındaki mücadele küreselleşmenin bir kutbunda yer alır. Diğer kutbunda ise, kozmopolit bir bakış ile fundamentalizm arasındaki çatışma vardır. Fundamentalizmin her zaman var olduğu akla gelebilir. Oysa durum böyle değildir; fundamentalizm, hepimizin çevremizde gördüğümüz küreselleştirici etkilere tepki olarak ortaya çıkmıştır. Terimin geçmişide sadece bu yüzyılın başına, ABD'deki bazı Protestan mezheplerinin, özellikle Darwin'i reddeden mezheplerin inançlarını anlatmak üzere kullanılmasına dayanmaktadır zaten. Buna rağmen, 1950'lerin sonlarına kadar bile büyük Oxford İngilizce sözlüğünde "fundamentalizm" maddesine rastlayamazsınız. Bu terimin ortak kullanım diline girmesi ancak 1960'lerden itibaren mümkün olmuştur.

Fundamentalizm, fanatiklik ya da otoriteryanizmle aynı şey değildir. Fundamentalistler, literal bir anlamda yorumlanması beklenen temel metinlere geri dönme özlemi içindedir ve böyle bir okuma biçiminden çıkarılan öğretilerin toplumsal, ekonomik ya da siyasal yaşama uygulanmasını önermektedirler. Fundamentalizm geleneğın koruyucularına yeni bir canlılık ve

önem kazandırmıştır. Metinlerin "tam anlamı"na ancak onlar ulaşabilir. Ruhban kesimi ya da diğer ayrıcalıklı yorumcular, dinsel güce kavuşmanın yanı sıra dünyevi güç de elde ederler. İran'da olduğu gibi yönetimin dizginlerini doğrudan ele almayı isteyebilir ya da siyasal partilerle ortaklaşa çalışabilirler.

Fundamentalizm, başkalarının fundamentalist diye adlandırdığı kişi ve grupların birçoğu bu terimin kendileri için kullanılmasını kabul etmediğinden, tartışmalı bir sözcüktür. Bu durumda ona nesnel bir anlam yüklenebilir mi? Ben yüklenebileceğini düşünüyorum; bunu aşağıda anlatacağım. Fundamentalizm, kuşatılmış gelenektir. Nedenlerin peşine düşmüş küreselleşen bir dünyada geleneksel yollarla (ritüel hakikate gönderme yaparak) savunulan gelenektir. Dolayısıyla, fundamentalizmin dinsel ya da başka inançlarla bir ilişkisi yoktur. Önemli olan, inançlara dayalı hakikatin nasıl savunulduğu ya da ortaya atıldığıdır.

Fundamentalizm insanların inandığı şeylerle değil, daha genelde gelenek gibi onlara niçin inandıkları ve nasıl meşru kılma-ya çalıştıklarıyla ilgilidir. Bu haliyle dinle sınırlı kalması da düşünülemez. Mao'nun Küçük Kızıl Kitap'ına bağlı olan Çinli Kızıl Muhafızlar kesinlikle fundamentalist kişilerdi. Fundamentalizm başlıca olarak daha geleneksel kültürlerin Batılılaşmaya direnişle (Batı dekadansının reddedilmesiyle) ilgili de değildir. Fundamentalizm her türlü gelenek toprağında yeşerip boy atabilir: Bulanıklığa, çeşitli yorumlara ya da çok kimliğe ayıracak vakit yoktur; barışın ve sürekliliğin ona bağlı olduğu bir dünyada diyaloğun reddedilmesidir.

Fundamentalizm küreselleşmenin bir çocuğudur ve hem ona karşı bir tepkidir, hem de ondan yararlanır. Hemen her yerdeki fundamentalist gruplar yeni iletişim teknolojilerini geniş çapta kullanmaktadırlar. Ayetullah Humeyni İran'da iktidarı ele

geçirmeden önce kendi öğretilerini anlatan sesli ve görüntülü kasetler çıkarmıştı. Hindutwa militanları bir "Hindu kimliği duygusu" yaratmak için Internet'ten ve elektronik postadan geniş biçimde yararlanmışlardır.

Hangi biçime (dinsel, etnik, milliyetçi ya da doğrudan siyasal) bürünürse bürünsün, ben fundamentalizmi problematik olarak düşünmenin yerinde olacağı kanısındayım. Fundamentalizm kendisini asıl şiddete yönelme ihtimaliyle gösterir ve kozmopolit değerlerin düşmanıdır.

Yine de fundamentalizm, küreselleştirici modernliğin sadece antitezi olmakla kalmaz, onun önüne birtakım sorular da koyar. En temel soru şudur: Hiçbir şeyin kutsal olmadığı bir dünyada yaşayabilir miyiz? Sonuç olarak, ben böyle bir dünyada yaşayabileceğimizi sanmadığımı belirtmek zorundayım. Kendimi onlardan biri saydığım kozmopolitler, hoşgörüyü ve diyaloga evrensel türde rehberlerin yol gösterebileceğini açıklıkla ortaya koymak durumundadırlar.

Gündelik yaşamın küçük dertleri ve kavgalarının üstünde duran ahlâki bağlılıklara hepimizin ihtiyacı var. Hepimiz, kötü biçimde geliştirildiği ya da tehdit altında olduğu yerlerde bu değerlerin aktif bir savunusunu üstlenmeye hazırlanmalıyız. Kozmopolit ahlâkın tutkuyla yönlendirilmesi gerekiyor. Uğruna ölünecek bir şeyimiz olmasa, hiçbirimizin gözünde yaşamın anlamı da kalmaz.

AiLE

Dünyada meydana gelen tüm değişiklikler içinde hiçbirisi kişisel yaşamlarımızda (cinsellik, evlilik ve ailede) görülenlerden daha önemli değildir. Kendimiz hakkındaki düşüncelerimiz ve başkalarıyla ilişki kurma biçimlerimizde dünya çapında bir devrim yaşanıyor. Tabii bu, farklı bölgeler ve kültürlerde eşitsiz biçimde yürüyen ve yer yer direnişle karşılaşan bir devrimdir.

Elimizden kaçıp giden dünyanın başka boyutlarında olduğu gibi, bu alanda da üstünlük ve problemlerin hangi oranda yaşanacağını tam olarak bilmiyoruz. Bazı açılardan en zorlu ve rahatsız edici dönüşümler bunlardır. Çoğumuz genellikle daha büyük problemlere göre kendimizi ayarlayabiliriz. Ama duygusal yaşamlarımızın tam kalbine ulaşan değişiklikler girdabından uzak durmamız pek mümkün değildir.

Dünyada cinsel eşitlik, cinselliğin düzenlenmesi ve ailenin geleceği konularında hararetli tartışmaların yapılmadığı çok az ülke vardır. Açık tartışmanın görülmediği yerlerde de, çoğunlukla otoriter yönetimlerin ya da fundamentalist grupların yoğun baskıları söz konusudur. Birçok durumda bu tartışmalar (onlara karşı yöneltilen toplumsal ve siyasal tepkiler gibi) ulusal ya da yerel çaplıdır. Politikacılar ve baskı grupları, sadece aile politikası değiştirilecekse, sadece boşanma kendi ülkelerinde zorlaştırılacak ya da kolaylaştırılacaksa, problemlerimizin çözümlerinin kolaylıkla bulunabileceğini ileri süreceklerdir.

Ne var ki kişisel ve duygusal alanları etkileyen köklü dönüşümler belli bir ülkenin (bu ülke ABD kadar büyük ve geniş olsa dahi) sınırlarını bir hayli aşan boyutlardadır. Bu konuda birbirine paralel olan eğilimlere, kültürel bağlamlara göre değişik derecelerde olmak üzere hemen her yerde rastlayabiliyoruz.

Örneğin Çin’de, devlet boşanmayı daha fazla zorlaştırmayı düşünmektedir. Kültür Devrimi’yle birlikte son derece liberal evlilik yasaları kabul edilmiştir. Bu yasalara göre, evlilik "erkek ve kadının ikisi de kabul ettiği zaman" yürürlükten kalkabilecek bir iş sözleşmesi sayılmaktadır. Taraflardan birisi itiraz etse bile, evlilikte "karşılıklı sevgi" kalmadığı için boşanma talebi yerine getirilebilir. İki hafta bekleme süresinden sonra çiftler dört dolar karşılığında bir para öderler ve bağımsız kalırlar. Çinlilerin boşanma oranı Batı ülkelerine kıyasla hâlâ düşüktür, ama son zamanlarda hızlı bir artış sürecine girmiştir (gelişmekte olan diğer Asya ülkelerinde de gözlenen bir eğilim). Çin şehirlerinde artık yalnızca boşanmaya değil, evlenmeden birlikte yaşamaya da daha sık rastlanıyor. Oysa muazzam bir alanı kaplayan kırsal bölgelerde her şey farklıdır. Ödül ve cezayı bir arada getirerek çocuk doğurmayı sınırlandıran resmi politikaya rağmen, evlilik ve aile çok daha gelenekseldir. Evlilik, kişilerden çok anne-babaların karar verdikleri, iki aile arasındaki bir düzenlemedir. Ekonomik gelişme düzeyi çok düşük olan Gansu eyaletinde yakın zamanlarda yapılan bir araştırmada, evliliklerin yüzde 60’ına hâlâ anne-babaların karar verdiği saptanmıştır. Bir Çin deyişinde söylendiği gibi: "Tanışınca başını sallayın ve evlenin." Modernleşen Çin köklü bir dönüşüm sürecindedir. Şehir merkezlerinde boşananların pek çoğu aslında kırsal bölgelerde geleneksel biçimde evlenen çiftlerdir.

Çin’de sürekli aileyi korumaktan dem vurulur. Birçok Batı ülkesinde tartışma daha da keskindir. Aile, gelenek ile modern-

lik arasındaki mücadelelerin geçtiği zemindir, ama aynı zamanda onları ifade eden bir metafordur. Ailenin kayıp sığınağının etrafındaki nostalji halesi, herhalde kökleri geçmişte olan başka kurumlardan daha fazladır. Politikacılar ve eylemciler rutin bir biçimde aile yaşamının çöktüğü teşhisini koyup geleneksel aileye geri dönme çağrısında bulunmaktadırlar.

"Geleneksel aile" son derece birleştirici bir kategoridir. Farklı toplumlar ve kültürlerde farklı tiplerde aile ve akrabalık sistemleri vardır. Örneğin Çin ailesi Batı'daki aile biçimlerinden her zaman ayrı bir yerde durmuştur. Evliliğin anne-babalar tarafından düzenlenmesi Avrupa ülkelerinin çoğunda hiçbir zaman Çin ya da Hindistan'daki kadar yaygın olmamıştır. Yine de modern olmayan kültürlerdeki ailenin bazı özellikleri az ya da çok her yerde kendisini göstermiştir ve göstermeye devam etmektedir.

Geleneksel aile öncelikle ekonomik bir birimdir. Tarımsal üretim normal koşullarda tüm ailenin çalışmasını gerektirirken, yüksek sınıf ile aristokrasi arasında da mülkiyetin aktarılması evliliğin temel nedeniydi. Orta Çağ Avrupası'nda evlilik cinsel aşka bağlı olmadığı gibi, aile yuvası da cinsel aşkın yeşereceği bir yer olarak görülüyordu. Fransız tarihçi Georges Duby'nin dikkat çektiği üzere, Orta Çağlar'da evlilik "hoppalık, tutku ya da fantezi"yi içermiyordu.

Erkeklerle kadınların eşitsizliği geleneksel ailesinin doğasından gelen bir durumdu. Ben bunun öneminin abartılmış olabileceğini sanmıyorum. Avrupa'da kadınlar kocalarının ya da babalarının mülküydü (yasada taşınır mal olarak tarif ediliyorlardı). Kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizlik elbette cinsel yaşam aracılığıyla daha geniş boyutlara ulaşıyordu. Cinsel çift oluşturma standardı doğrudan soyda ve mirasta sürekliliği

sağlama ihtiyacıyla bağıntılıydı. Tarihin büyük kısmında, erkekler metresler, sevgililerle ve fahişelerle sık ve bazen oldukça dikkat çeken ilişkiler kurmuşlardır. Daha varlıklı olanlar hizmetçileriyle âşıkane maceralar yaşamışlardır. Fakat erkeklerin, karılarının çocuklarının anneleri olduğundan emin olmaları gerekiyordu. Saygın genç kızlarda bakirelik, eşlerde ise devamlılık ve iffetlilik aranıyordu.

Geleneksel ailede haklardan yoksun olan sadece kadınlar değildi; çocukların da hiçbir hakkı yoktu. Çocukların haklarını yasa ya geçirme fikri tarihsel olarak görece yakın zamanlara dayanmaktadır. Pre-modern dönemlerde, günümüzün geleneksel kültürlerinde olduğu gibi, çocuklar anne-babaların isteklerinin karşılanma aracı olmaktan başka bir hakka sahip değillerdi. Çocukların birey olarak kabul edilmedikleri bile söylenebilirdi. Anne-babalar çocuklarını sevmiyor değildi, ama ortak ekonomik görevlerine kendilerinden daha fazla önem veriyorlardı. Dahası, çocukların ölüm oranı ürkütücü boyutlardaydı. On yedinci yüzyılda Avrupa ve Amerika'da dört bebekten neredeyse bir tanesi henüz bir yaşına varmadan ölüyordu. Yeni doğan çocukların yaklaşık yüzde 50'si de on yaşına varmadan hayatını kaybediyordu.

Bazı saray ya da elit grupları saymazsak, geleneksel ailede cinselliğe damgasını vuran her zaman üremeydi. Bu, gelenek ile doğanın birlikte hareket ettiği bir konuydu. Etkili doğum kontrol araçlarının olmaması, kadınların çoğu açısından cinselliğin çocuk doğurmayla sıkı sıkıya ilişkili olması anlamını taşıyordu. Yirminci yüzyılın eşiğine kadar Batı Avrupa dahil olmak üzere birçok geleneksel kültürde, bir kadın yaşamı boyunca on defa ya da daha fazla hamile kalabilirdi.

Daha önce dikkat çekilmiş olan nedenlerden dolayı, cinselliğe hakim olan başka bir fikir kadının erdemiydi. Cinsel çift

standardı genellikle Viktorya Britanyası'nın bir eseri olarak düşünölmüştür. Oysa şu ya da bu şekilde modern olmayan tüm toplumların temel özelliklerinden birisidir. Cinsel çift, kadın cinselliğine ikinci bir açıdan (bir yanda erdemli kadın ile öbür yanda serbest kadın arasında keskin bir ayrımla) bakmaktadır. Birçok költürde cinsel maceralara atılma erkeklığı tanımlayan olumlu özelliklerden birisi sayılır. James Bond, fiziksel kahramanlıkları kadar cinsel çekiciliğıyle hayranlık duyulan bir karakterdir. Oysa, bazı önde gelen erkeklerin metresleri hafızalarımızda dikkat çekici izler bırakmışsa da, cinsel maceralara atılan kadınlar neredeyse her zaman gölgede kalmıştır.

Homoseksüelliğe karşı tutumlara da geleneğın ve doğanın karışık etkileri yön vermektedir. Antropolojik araştırmalar, homoseksüelliğın (ya da erkek homoseksüelliğının) tahmin edilen den daha çok sayıda költürde hoşgöröyle karşılandığını ya da açıkça öneylandığını ortaya koymuştur. Örneğın bazı toplumlarda, genç oğlanlar yaşlı erkeklerle bir cinsel vesayet biçimi olarak homoseksüel ilişkiler kurmaya özendirilmiştir. Tabii gençler nişanlandığı ya da evlendiğı zaman bu ilişkilerin sona ermesi bekleniyordu. Homoseksüelliğe düşman olan toplumlar sıradan bir şekilde bunu doğal dışı bir ilişki olmakla suçlarlar. Bu konuda en uç çizgiye giden Batı'nın tutumlarıdır. Batı'da daha yarım yüzyıldan az bir süre önce homoseksüelliğın yaygın biçimde bir sapkınlık olduğuna inanılıyor ve bu görüş psikiyatri el kitaplarında rahatlıkla yer alıyordu.

Kuşkusuz homoseksüelliğe karşı düşmanlık hâlâ yaygındır ve kadınlara ikili bir gözle bakmak da birçok insan (hem erkekler hem de kadınlar) tarafından benimsenmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, son on yıllarda Batı'da cinsel yaşamlarımızın temel öğeleri mutlak bir biçimde değışikliğe uğramıştır.

Cinselliğin üremeden ayrılması süreci ilkesel olarak tamamlanmıştır. Cinsellik ilk defa olarak keşfedilmesi, şekillendirilmesi ve değiştirilmesi gereken bir şeydir. Bugüne kadar çok katı bir şekilde evlilik ve meşruiyetle birlikte tanımlanan cinselliğin onlarla bağı artık çok azalmıştır. Homoseksüelliğin giderek daha fazla kabul görmesini de sadece liberal hoşgörüyeye ödenen bir bedel olarak görmemeliyiz. Bu, cinselliğin üremeden kopmasının mantıksal bir sonucudur. İçeriği olmayan cinsellik, tanımı gereği artık heteroseksüelliğin egemenliğinde değildir.

Geleneksel ailenin Batı ülkelerindeki savunucularının çoğunun ona bakışı, aslında 1950'lerde ailenin gelişiminde geç ve geçici bir aşamaya girdiği şeklindeydi. O yıllar, çalışan kadınların oranının hâlâ görece düşük kaldığı ve toplum tarafından damgalanmadan boşanmaya kalkmanın -bilhassa kadınlar açısından- hâlâ zor olduğu bir dönemdi. Yine de, o zamanın kadınları önceki dönemlere kıyasla hem fiilen hem de hukuk karşısında daha eşitler. Aile ekonomik bir birim olmaktan çıkmış, evliliğin temelini romantik aşkla atılması fikri evliliğin ekonomik bir sözleşme olması düşüncesinin yerini almıştı. O günlerden beri aile çok daha fazla değişmiş durumdadır.

Ayrıntılar toplumdan topluma göre değişiklik gösterir, ancak sanayileşmiş dünyada aynı eğilimler hemen her yerde çıplak bir biçimde görülebilmektedir. Şimdi 1950'lerin aile standartlarıyla (anne-babaların evlilikten doğan çocuklarıyla birlikte yaşadıkları, annenin tüm zamanını evde geçiren bir ev kadını olduğu, babanın da eve ekmek getirdiği bir modelle) yaşamını sürdüren insanlar azınlıktadır. Bazı ülkelerde tüm doğumların üçte birinden fazlası evlilik dışında gerçekleşirken, tek başına yaşayan insanların oranı hızla yükselmiştir ve daha da yükseleceğe benzenmektedir. ABD ya da Britanya gibi çoğu toplumda evlilik gerçi

hâlâ çok popülerdir (bunlara yerinde bir deyişle "çok boşanma, çok evlilik" toplumları adı verilmektedir). Öbür yandan İskandinavya'da, çocuklar yanlarında olmak üzere birlikte yaşayan insanların büyük bir oranı evlenmemiştir. ABD ve Avrupa'da 18 ile 35 yaş arasındaki kadınların dörtte biri kadarı çocuk yapmaya niyetli olmadıklarını söylemektedirler ve gerçek veriler de bu tabloyu doğrular yöndedir.

Tüm ülkelerde çeşitli biçimleriyle aile varlığını sürdürüyor. ABD'de pek çok insan, özellikle son zamanlarda gelen göçmenler, hâlâ geleneksel değerlere göre yaşıyor. Ama "çift"in ve "çift olma"nın yükselişe geçmesiyle birlikte çoğu ailenin yaşamı köklü bir dönüşüme uğramaya başlamıştır. Evlilik ve aile, benim Birinci Bölüm'de aktardığım nitelemeyle kabuk kurumlar haline gelmiş durumda: Hâlâ aynı adla anılıyorlar, ama içlerindeki temel karakterleri değişmiş. Geleneksel ailede evli çift aile sisteminin sadece bir kısmını oluşturuyordu (ve genellikle esas kısmı da değildi). Çocuklarla ve diğer akrabalarla olan bağlar, toplumsal yaşamın gündelik işleyişinde aynı derecede, hatta daha fazla önem taşıyordu. Bugün ise çift, evli olsun olmasın, aile denilen şeyin özünü oluşturmaktadır. Ailenin ekonomik rolü yavaş yavaş azalır ve evlilik bağlarının temeli olarak aşk (ya da aşk artı cinsel çekicilik) öne çıkmaya başlarken, aile yaşamının merkezine de çift oturmuştur.

Bir çift ortaya çıktıktan sonra, tamamen kendine özgü bir tarihi, kendi biyografisi oluşur. Çift, duygusal iletişime ya da mahremiyete dayalı bir birimdir. Mahremiyet fikri, bu kitapta tartıştığım diğer bildik nosyonlar gibi, eski görünmekle birlikte, aslında çok yenidir. Evlilik geçmişte hiçbir zaman mahremiyete (duygusal iletişime) dayalı olmamıştı. Kuşkusuz iyi bir evlilikte önemliydi, ama evliliğin temeli değildi. Çift açısından ise mah-

remiyet temeldir. İletişim, ilk planda bağ kurmanın aracı, daha sonra da bağı sürdürmenin başlıca dayanağıdır.

Bunun çok önemli bir geçişi ifade ettiğini belirtmeliyiz. "Çift olma" ve "çift olmama" kişisel yaşam alanını "evlilik ve aile"den daha doğru tanımlamaktadır. Artık "Evli misin?" sorusundan daha önemlisi "Bir ilişkin var mı?" sorusudur. İlişki fikri de şaşırtıcı derecede yenidir. 1960'larda hiç kimse "ilişkiler"den bahsetmezdi. Buna ihtiyaçları olmadığı gibi, mahremiyet ve bağlılıktan söz etme ihtiyacını da duymazlardı. O zamanlarda evlilik, zorla evlenmelerin gösterdiği gibi, zaten bağlılık demekti.

Geleneksel ailede evlilik bir parça doğa durumu gibiydi. Hem erkekler hem kadınlar açısından, yaşamın, büyük çoğunluğun girmesi beklenen bir evresiydi. Dışında kalanlara horgörüyle ya da acımayla bakılıyordu.

İstatistiki açıdan bakıldığında evlilik hâlâ normal durum olmasına rağmen, çoğu insanın gözünde anlamı az ya da çok değişmiş durumdadır. Evlilik, bir çiftin kalıcı bir ilişkiye girdiğine ve kamu önünde birbirlerine bağlı kalacaklarını ilan ettikleri için gerçekten istikrarı sürdürebileceklerine işaret eder. Bununla beraber, evlilik artık çift olmanın başlıca tanımlayıcı ögesi değildir.

Tüm bu ilişkiler ağında çocuklar ilginç ve paradoksal bir konumda yer alırlar. Çocuklara ve onların korunmasına karşı tutumumuz birkaç kuşaktan beri köklü biçimde değişmiştir. Çocukları kısmen ender bulunmaya başladıkları, kısmen de çocuk sahibi olma kararı eski kuşaklara göre farklı bir anlam taşıdığı için ödüllendiririz. Geleneksel ailede çocuklar ekonomik bir faydayı temsil ediyordu. Günümüzün Batı ülkelerinde ise tam tersine, çocuk anne-babalar üzerinde büyük bir mali yüküdür. Çocuk sahibi olmak her zamankinden apayrı ve daha özgül, artık

daha çok psikolojik ve duygusal ihtiyaçların belirlediği bir karardır. Boşanmanın çocuklara yansıyan etkilerinden dolayı duyduğumuz kaygılar ve çok sayıda babasız ailenin varlığı, çocukların nasıl ilgi görmeleri ve korunmaları gerektiği konusundaki iyice yükselmiş beklentilerimiz ışığında anlaşılacak zorundadır.

Duygusal iletişimin, dolayısıyla mahremiyetin, insanların kişisel yaşamlarını birbirine bağlayan eski bağların yerini aldığı belli başlı üç alandan söz edebiliriz: cinsel ilişkiler ve aşk bağları, anne baba-çocuk ilişkisi ve arkadaşlık.

Bunları analiz etmeye başlarken "saf ilişki" fikrinden yararlanmak istiyorum. Burada kastettiğim şey, duygusal iletişime dayalı olan ve ödülleri bu iletişimden alan bir ilişkinin, ilişkinin devamının esas temelini oluşturmasıdır. Cinsel bakımdan saf bir ilişkiyi kastetmediğim gibi, gerçeklikte var olan başka bir şeyi de kastetmiyorum. Dünyada meydana gelen değişiklikleri anlamamıza yardımcı olacak soyut bir fikirden söz ediyorum. Az önce değindiğimiz üç alanın (cinsel ilişkiler ve aşk bağları, ebeveyn-çocuk ilişkileri ve arkadaşlık) hepsi de bu modele yakın bir seyir izlerler. Duygusal iletişim ya da mahremiyet, giderek bu ilişkilerin içeriğini belirleyen anahtar öge durumuna gelmektedir.

Saf ilişkinin daha geleneksel türde toplumsal bağlara göre oldukça farklı dinamikleri vardır. Saf ilişki, etkin güvene dayalı süreçlere (insanın kendisini ötekine tamamen açmasına) bağlıdır. Bu içini açma, mahremiyetin temel koşuludur. Saf ilişki örtük biçimde demokratik bir nitelik taşır. Mahrem ilişkiler konusu üzerinde ilk çalışmaya başladığımda, konuyla ilgili bir hayli terapötik ve kendi kendine yardım metni okumuştum. O metinleri okurken, yaygın biçimde farkında olduğuna ya da çok sözü edildiğine inanmadığım bir şey beni çok etkiledi. Bir terapisi-

tin (az önce değindiğimiz üç alanın her birinde) iyi bir ilişkiyi nasıl yorumladığına baktığımızda, kamusal demokrasiyle doğrudan bir paralellik görmemiz gerçekten çok çarpıcıdır.

Söylemeye gerek yok ki, iyi bir ilişki bir idealdir (sıradan ilişkilerin çoğu bu idealin yanına bile yaklaşamaz). Burada eşlerimiz, sevgililerimiz, çocuklarımız ya da arkadaşlarımızla ilişkimizin genellikle düzensiz, çatışmalı ve eksik olmadığını ileri sürüyor değilim. Ancak demokrasinin ilkelerinin de bir ideal olduğunu (ve gerçekliğin bir hayli uzağında durduğunu) unutmayalım.

İyi bir ilişki, tarafların eşit hak ve yükümlülüklerinin olduğu bir eşitler ilişkisidir. Böyle bir ilişkide, iki taraf da diğerine saygı duyar ve onun adına en iyiyi ister. Saf ilişki iletişime dayandığı için, öteki kişinin bakış açısını anlamak esastır. Konuşma ya da diyalog ilişkiyi fiilen işletmenin temelini oluşturur. İlişkilerin en iyi işlediği durumlar, kişilerin birbirlerinden fazla saklanmadıkları ve karşılıklı güvenin olduğu bağlardır. Güven, bilinçli biçimde kurulmaya çalışılmalı; tartışmasız biçimde baştan var olduğu düşünülmemelidir. Son olarak, iyi bir ilişki keyfi güç kullanma, baskı ya da şiddetten arınmış bir ilişkidir.

Bu niteliklere sahip olan herkes demokratik politikanın değerlerine de uyum sağlayacaktır. Bir demokraside, ilkesel olarak herkes eşittir. Haklar ve sorumluluklarda eşitlikle (her koşulda bir ilke sorunudur bu) birlikte karşılıklı saygı da gelir. Açık diyalog demokrasinin özsel özelliklerinden birisidir. Demokratik sistemler, otoriter gücün ya da otoritenin tortulaşmış gücünün yerine sorunların açıkça tartışılmasını geçirmeye (kamusal bir diyalog zemini yaratmaya) çalışırlar. Hiçbir demokrasi güven olmadan işleyemez. Otoriteryanizme ya da şiddete zemin yaratılırsa demokrasi yıkılmış olur.

Bu ilkeleri (idealler olarak) ilişkilere uyguladığımızda, çok önemli bir noktadan, gündelik yaşamda duygular demokrasisi diye adlandıracağım durumun ortaya çıkma ihtimalinden bahsetmiş oluruz. Duygular demokrasisi, bence, yaşamlarımızın niteliğini iyileştirmekte kamusal demokrasi kadar önemlidir.

Aynı şaptamayı başka alanlar için olduğu kadar ebeveyn-çocuk ilişkisi için de yapabiliriz. Bunlar maddi olarak birbirine eşit olamaz ve olmamalıdır. Anne-babaların çocuklar üzerinde otoriteleri olmalıdır ve bu herkesin yararınadır. Ancak ilkesel bir eşitlik olduğu da baştan kabul edilmelidir. Demokratik bir ailede, anne-babaların otoritesi örtük bir sözleşmeye dayanmalıdır. Anne-babalar pratikte çocuklarına şunu söylerler: "Sen yetişkin olsaydın ve benim bildiklerimi bilseydin, yapmanı istediğim şeyin senin iyiliğine olduğunu kabul ederdin." Geleneksel ailelerde çocuklar izleniyor, ama ne dedikleri dinlenmiyordu. Pek çok anne-baba, belki çocuklarının isyankârlığı nedeniyle çaresiz kaldıklarından, bu kuralı diriltecek cesareti bulmaktadır. Ancak bir geriye gidiş yoktur ve olmamalıdır. Duygular demokrasisinde çocuklar anne-babalarına karşılık verebilirler ve vermelidirler.

Duygular demokrasisi disiplinin ya da saygının olmaması demek değildir. Yalnızca bunların farklı bir zemine oturtulması söz konusudur. Demokrasi keyfi yönetimin ve kaba kuvvetin egemenliğinin yerini aldığı zaman buna çok benzer bir şeye kamusal alanda rastlanmıştır.

Duygular demokrasisi heteroseksüel ilişkiler ile aynı-cinsler arasındaki ilişkiler arasında hiçbir ilkesel ayrım gözetmez. Yeni ilişkiler dünyasının keşfedilmesi ve bu dünyanın olanaklarının araştırılmasında heteroseksüellerden çok gay'ler öncülük yapmıştır. Böyle olmak zorundadırlar, çünkü homoseksüellik tuva-

letin dışına çıktığı zaman, gay'ler geleneksel evliliğin normal desteklerine güvenemezler.

Duygusal bir demokrasinin beslenmesinden söz etmek, aile görevlerinin ya da aileyle ilgili kamusal politikanın zayıflatılması anlamına gelmez. Demokrasi, yasayla onaylanan hakların yanı sıra yükümlülüklerin de kabul edilmesi demektir. Çocukların korunması yasaların ve kamusal politikanın başlıca özelliği olmalıdır. Anne-babalar, yetişkinlik dönemine kadar çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaktan yasal olarak yükümlü tutulmalıdırlar. Evlilik artık ekonomik bir kurum değildir, ama bir bağlılık biçimi olarak zayıf ilişkilerin istikrara kavuşturulmasına yardımcı olabilir. Bu heteroseksüel ilişkiler için geçerliyse, homoseksüel ilişkiler için de geçerli olmalıdır.

Bu konuda yöneltilebilecek ve kısacık bir bölümde yanıtlanamayacak çok sayıda soru vardır. Ben esas olarak Batı ülkelerindeki aileyi etkileyen trendler üzerinde yoğunlaşmış durumdayım. Çin örneğinde gördüğümüz gibi, geleneksel ailenin büyük yük ölçüde dokunulmadan kalan alanları ne olacaktır? Batı'da gözlemlenen değişiklikler giderek daha küresel bir nitelik kazanacak mıdır?

Ben bu değişikliklerin küresel bir nitelik kazanacağını düşünüyorum ve gerçekten de kazanıyorlar. Geleneksel ailenin mevcut biçimlerinin değişikliğe uğrayıp uğramamasıyla ilgili değil, sadece ne zaman ve nasıl değişecekleriyle ilgili bir sorundur bu. Hatta daha ileri gitmeye bile cesarete edeceğim. Benim duygular demokrasisinin ortaya çıkışı diye nitelediğim olgu, yine daha önce değindiğim kozmopolitlik ile fundamentalizm arasındaki mücadelenin ön cephesinde yer almaktadır. Cinslerin eşitliği ve geleneksel aileyle bağdaşmaz olan kadınların cinsel özgürlüğü, fundamentalist grupların lanetlediği şeylerdir. Gerçekten,

bunlara karşı olmak, dünyanın her tarafındaki dinsel fundamentalizmin tanımlayıcı özelliklerinden birisidir.

Batı ülkelerinde ve başka yerlerde ailenin durumundan dolayı kaygı duymayı haklı gösterecek çok şey vardır. Geleneksel ailenin gerilemesinin bir felaket olduğunu iddia etmek ne kadar yanlışsa, her aile biçiminin diğerleri kadar iyi olduğunu söylemek de o kadar yanlıştır. Ben siyasal ve fundamentalist sağın argümanını ayakları üstüne oturtuyorum. Dünyanın pek çok bölgesinde geleneksel ailenin (ya da onun bazı yönlerinin) kalıcı olması, gerilemesinden daha kaygı verici bir durumdur. Yoksul ülkelere demokrasiyi ve ekonomik gelişmeyi ilerleten en önemli güç hangisidir? Bence kesinlikle kadınların eşitliği ve eğitimi. Bu gelişmeyi kalıcılaştırmak için değiştirilmesi gereken şeyler nelerdir? En önemlisi, geleneksel aile.

Cinsel eşitlik sadece demokrasinin temel ilkelerinden birisi değildir. Cinsel eşitlik mutluluk ve doyumla da ilintilidir. Ailede meydana gelen değişikliklerin birçoğu tartışmalı ve üstesinden gelinmesi zor şeylerdir. Ancak ABD ve Avrupa'da yapılan araştırmalar, çok az kişinin geleneksel kadın-erkek rollerine ya da hukuksal düzeyde belirlenmiş eşitsizliğe dönmek istediğini açıkça ortaya koymaktadır. Geleneksel ailenin en iyi biçim olduğunu düşünmeyi cazip bulsam bile, büyük halamın bana söylediği bir şeyi hatırlarım. Kocasıyla altmış yıldan fazla evli kalarak, herhalde bir insanın yapabileceği en uzun evliliklerden birisine sahip olan büyük halam, bir keresinde benimle sohbet ederken, bu sürenin tamamında derin bir mutsuzluk yaşadığını itiraf etmişti. Ama kendi zamanında kaçacağı bir yer yoktu.

5

DEMOKRASI

9 Kasım 1989'da Berlin'de, o zamanlar Batı Almanya'da sayılan kısmındaydım. Benim de yer aldığım toplantıya katılanların bazıları Doğu Almanya'dan gelmişti. O öğleden sonra toplantı başladığında salonda bulunmayan bu isimlerden birisi, daha sonraki saatlerde heyecanla içeri girdi. Doğu'ya geçmiş ve kendisine Berlin Duvarı'nın açılmak üzere olduğu söylenmişti.

İçimizden küçük bir grup hemen oraya ulaştık. Duvarlara merdivenler dayanıyordu ve biz de çıkmaya başladık. Ama tam o anda olay yerine gelen televizyon ekipleri tarafından durdurulduk. Merdivenleri tırmanıp yukarıya çıkışımızı görüntüleyebilmeleri için önce kendilerinin çıkmaları gerektiğini söylediler. Hatta bazı insanları, iyi bir fon oluşturacaklarından emin olmak için aşağı inmeye ve bir kez daha çıkmaya ikna ettiler.

Yirminci yüzyılın kapanış yıllarında tarih böyle yapılıyor. Televizyon sadece olay yerine ilk ulaşan olmakla kalmıyor, manzaranın sahnesini de o hazırlıyor. Televizyon ekiplerinin ön plana atılmaya hakları olduğunu bir açıdan kabul ederim. Çünkü televizyon, daha genel çapta Doğu Avrupa'da 1989'da yaşanan diğer köklü dönüşümlerde olduğu gibi, Duvar'ın yıkılışının gerçekleşmesinde de önemli bir rol oynamıştı. 1989 devrimlerinin itici gücü demokrasi ya da kendi kendini yönetmeydi. Demokrasinin yayılması da, göstermeye çalışacağım gibi, son yıl-

larda meydana gelen küresel çaplı iletişim ağının ilerlemesinin güçlü izlerini taşımaktaydı.

Demokrasi herhalde yirminci yüzyılın en çok enerji katan fikridir. Günümüz dünyasında kendisini demokrasiyle adlandırmayan çok az devlet vardır. Eski Sovyetler Birliği ve onun Doğu Avrupa'daki uzantıları kendilerini, komünist Çin'in hâlâ yapmaya devam ettiği gibi, "halk demokrasileri" şeklinde tarif ediyorlardı. Açıkça demokratik olmayan ülkeler, sadece Suudi Arabistan gibi son kalan yarı-feodal monarşilerdir. Bunların bile demokratik akımlardan etkilenmediğini söyleyemeyiz.

Demokrasi nedir? Bu mesele tartışmalı bir konudur ve değişik yorumlarla karşılanmıştır. Ben kendi yorumumu aşağıda aktaracağım. Demokrasi, iktidara gelmek isteyen siyasal partiler arasında fiili rekabetin yaşandığı bir sistemdir. Bir demokraside nüfusun tüm üyelerinin yer alabildiği düzenli ve adil seçimler yapılır. Demokratik katılım hakkı medeni özgürlüklerle (siyasal gruplar ya da birlikler kurma ve bunlara katılma özgürlüğüyle birlikte ifade ve tartışma özgürlüğü) el ele gitmektedir.

Demokrasi her şey ya da hiçbir şey değildir. Demokratikleşmenin farklı biçimleri ve doğal olarak farklı düzeyleri olabilir. Örneğin Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki demokrasinin birbiriyle çelişen özellikleri vardır. Bir zamanlar ABD'ye giden bir Britanyalı yolcu, Amerikalı arkadaşına merakla şu soruyu yöneltir: "Akşam yemeğine davet etmeyi aklınızdan bile geçirmediğiniz insanlar tarafından yönetilmeye nasıl katlanabiliyorsunuz?" Amerikalı hemen yanıtı yapıştırır: "Peki siz, kendinizi akşam yemeğine davet etmesini aklınızdan bile geçirmediğiniz insanlar tarafından yönetilmeye nasıl katlanabiliyorsunuz?"

Şimdi herkes demokrat, ama durum her zaman böyle değildi. On dokuzuncu yüzyılda düzene sağlam bağlarla bağlı elitler ve hakim gruplar, demokratik fikirlere şiddetle karşıydılar ve bunlardan genellikle alay ederek söz ediyorlardı. Demokrasi Amerikan ve Fransız devrimlerine esin veren ideal olmakla birlikte, uzun süredir kapsamı sınırlı tutulmuştu. Oy kullanma hakkına nüfusun ancak küçük bir kısmı sahipti. Siyaset felsefecisi John Stuart Mill gibi en ateşli demokratik yönetim savunucularının bazıları bile, demokratik haklara sınırlama getirilmesi gerektiği görüşündeydiler. Mill, seçmenlerin bir kısmının başkalarından daha fazla oy hakkına, dolayısıyla, kendi sözleriyle "daha akıllı ve yetenekli olanlar"ın "cahil ve aciz" kişilerden daha fazla etki gücüne sahip olması gerektiğini savunuyordu.

Batı'da demokrasi ancak yirminci yüzyılda tam olarak gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kadınlar sadece dört ülkede oy hakkına sahiptiler: Finlandiya, Norveç, Avustralya ve Yeni Zelanda. Kadınlar İsviçre'de 1974 gibi çok yakın bir zamana kadar oy kullanamıyorlardı. Üstelik, daha sonra tamamen demokratik olan bazı ülkelerde geriye dönüşler yaşandı. Almanya, İtalya, Avusturya, İspanya ve Portekiz, 1930'lardan 1970'lere kadar değişik dönemlerde otoriter yönetimler ya da askeri diktatörlüklerle idare edilmişti. Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralasya'nın dışında uzun bir demokrasi geçmişi olan ülkelerin sayısı (Latin Amerika'da Kosta Rika gibi) gerçekten iki elin parmaklarını geçmiyordu.

Yalnız son on yıllarda bu durum büyük ölçüde ve çarpıcı biçimlerde değişmiştir. 1970'lerin ortalarından beri dünyadaki demokratik yönetimlerin sayısı iki katın üstüne çıkmıştır. Demokrasi otuzdan fazla ülkeye daha girerken, mevcut demokratik rejimler de kendi demokratik kurumlarını iyice oturtmuşlar-

dır. Bu değişiklikler, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'deki askeri rejimlerin yıkılmasıyla Akdeniz Avrupası'nda başlamıştır. Demokrasinin yayıldığı (bu defa esas olarak 1980'lerin başlarında) ikinci grup ülkeler ise Güney ve Orta Amerika'da ortaya çıkmıştır. Brezilya ve Arjantin dahil olmak üzere bu bölgede on iki kadar ülkede demokratik yönetime geçilmiş ya da yeniden geçilmiştir.

Hikâye tüm kıtalarda sürmektedir. 1989'dan sonra Doğu Avrupa'nın ve eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkelerin demokrasiye geçişini Afrika'daki bir dizi ülke izlemiştir. Asya'da ise demokratikleşme, bazı problemler ve geriye dönüşlerle birlikte, Güney Kore, Tayvan, Filipinler, Bangladeş, Tayland ve Moğolistan gibi ülkelerde 1970'lerin başlarından itibaren doğrusal bir süreç izlemektedir. Hindistan ise zaten 1947'de bağımsızlığına kavuşmasından beri her zaman demokratik bir devlet olarak kalmıştır.

Elbette demokrasiye geçiş yolunda olan bazı devletler henüz tam demokratikleşmeden yoksundur ya da yolda kalmış görünmektedir. Rusya bu tür birçok örnek içinde sadece bir tanesidir. Arjantin ve başka Latin Amerika ülkeleri, Doğu Avrupa'daki Çek Cumhuriyeti ya da Polonya gibi önceden de demokrasiyle yönetiliyordu. Demokratik yönetimler genellikle devrildikleri için, bu demokratik geçişlerin ne kadar süreceğinden tam emin olamıyoruz. Yine de demokrasi, 1960'lardan itibaren ondan önceki yüz yılı aşkın döneme kıyasla daha fazla ilerleme kaydetmiştir. Niçin?

Bu sorunun ilk akla gelen yanıtlarından birisi, Batı'nın demokrasi ile serbest piyasanın birleşimini temsil ettiği görüşüne bir zafer gözüyle bakanlar tarafından verilmektedir: Diğer sistemler denenmiş ve başarılı olamamıştır. Demokrasi ise en iyi-

si olduğu için üstte kalmıştır. Batı'nın yörüngesi dışında kalan çoğu ülkenin bu gerçeği görmesi biraz zaman almıştır.

Ben bu tartışmanın bir tarafı olmayacağım. Demokrasi en iyisidir. Ama bu saptama, son dönemdeki demokratikleşme dalgalarını açıklamaya yetmez. Böylesi değişikliklerin tarihin bu kavşağında gerçekleşmesinin nedenini açıklamaya da yetmez.

Daha iyi bir açıklama elde etmek istiyorsak, benim demokrasinin paradoksu diye adlandırdığım düğümü çözmek zorundayız. Demokrasinin paradoksu, az önce anlattığım gibi demokrasinin tüm dünyaya yayılması, ama yine de, dünyanın diğer ülkelerinin taklit etmelerinin beklendiği olgun demokrasilerde, demokratik süreçlerden yaygın bir hayal kırıklığı yaşanmasıdır. Çoğu Batı ülkesinde politikacılara duyulan güvenin düzeyi son yıllarda oldukça düşmüştür. Özellikle ABD'de çok az insan oy verme alışkanlığında istikrarlıdır. Parlamenter politikayla ilgilenmediğini ifade eden insanların sayısı, özellikle genç kuşak arasında gün geçtikçe çoğalmaktadır. Peki, demokratik ülkelerde yaşayan insanlar görüldüğü kadarıyla demokratik yönetimden hayal kırıklığına uğrarken, demokrasinin dünyanın diğer ülkelerine yayılmaya devam etmesini nasıl açıklayabiliriz?

Benim bu kitap boyunca analizini yaptığım değişiklikler bu nedenin açıklamasını veren öğelerdir. Dünyada sayısı giderek artan insanların gözünde, yaşam artık bir yazgı (görece sabit ve belirlenmiş bir şey) değildir. Otoriter yönetimler, küresel çaplı elektronik ekonomiyle başa çıkmak için gerekli olan esneklik ve dinamizm dahil olmak üzere, yaşamın diğer alanlarındaki deneyimlerle giderek uyumsuzluğa düşmektedir. Otoriter komuta sistemine dayalı siyasal güç artık geleneksel caydırıcılık ya da saygı duyurma kudretinden yoksundur.

Etkin bir iletişim ağına dayalı bir dünyada dayatmacılığın (yalnızca yukarıdan aşağıya uygulanan gücün) yıldızı sönmüştür. Tepeden inmece Sovyet ekonomisinin ya da diğer otoriter rejimlerin üstesinden gelemediği ekonomik koşullar (yani, yerinden yönetim ve esneklik ihtiyacı) aynasını politikada bulmuştur. Siyasal sistemin dayandığı bilgi tekelinin, küresel iletişimin açık olan çerçevesinde bir geleceği yoktur.

Doğu Avrupa'daki 1989 olaylarında çok sayıda insan sokaklara dökülmüştü. Ancak çarpıcı derecede (ve tarihteki diğer devrimlerin hemen hepsinden farklı olarak) az şiddet vardı. Amansız bir güç sistemi olarak görünen komünist totalitarizm, sanki hiç olmamış gibi yıkılıp gitmişti. Güney Afrika'daki apartheid politikasının zorla devrilmeden ortadan kalkabileceğini çok az kişi düşünüyordu. Ama öyle oldu.

1989'da meydana gelen şiddet olayları televizyon istasyonlarının ele geçirilmesinden ibarettir. Onları işgal edenler de öncelik hakkı kazanmışlardır. İletişim devrimi eskisinden daha aktif ve düşünerek tepki veren yurttaşlar üretmiştir. Aynı zamanda uzun süredir yerleşik demokrasilerde kayıtsızlık doğuran da bu gelişmelerdir. Gelenekselleşmekten uzaklaşan bir dünyada politikacılar artık yaptıkları şeyleri haklı göstermek için eski gösterişli ve tantanalı yollara bel bağlayamazlar. Ortodoks parlamenter politika, insanların yaşamlarını saran değişim selinden bir hayli uzakta kalmaktadır.

Bu durum demokrasinin kendisini nereye götürür? Demokratik kurumların tam da demokrasinin istim üstünde görüldüğü noktada marjinalleştiğini kabul etmeli miyiz?

Farklı Batı ülkelerinde hükümete duyulan güven konusunda yapılan kamuoyu anketlerinde çok ilginç bulgular ortaya çık-

mıştır. İnsanlar aslında politikacılara ve ortodoks demokratik prosedürlere inançlarını bir hayli kaybetmiş durumdalar. Ama demokratik süreçlere inançlarını kaybetmediler. ABD’de ve belli başlı Batı Avrupa ülkelerinde yapılan yeni bir araştırmada, nüfusun yüzde 90’ını aşan bir kısmı demokratik yönetimi onayladıklarını söylemişlerdir. Dahası, birçok kişinin sandığının aksine, çoğu insan genelde politikaya karşı ilgisiz de değildir. Bulgular aslında tam tersine işaret etmektedir. İnsanlar politikayla her zamankinden daha ilgililer. Bunun içine genç kuşak da dahil. Gençler, genellikle iddia edildiği gibi, sevgisiz ve yabancılaşmış bir X kuşağı değil.

Onlar (ya da pek çoğu) politikacıların kendilerine yönelik iddialarını umursamıyorlar, ama, can alıcı bir nokta olarak, politikacıların söyleyecek çok az şeylerinin bulunduğunu hissedip düşündükleri politik sorunlara büyük ilgi duyuyorlar. Birçoğu politikaya, politik liderlerin yurttaşlarının çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarını dert edindikleri, yoz bir iş gözüyle bakıyor. Gençler, ekolojik sorunlar, insan hakları, aile politikası ve cinsel özgürlük gibi en önemli sorunlarla ilgileniyorlar. Ekonomik düzeyde politikacıların dünyayı hareket ettiren güçlerle başa çıkabileceklerine inanmıyorlar. Herkesin anladığı gibi, dünyayı harekete geçiren güçlerin birçoğu artık ulus-devletin düzeyini çoktan aşmıştır. Dolayısıyla eylemcilerin, enerjilerini, ortodoks politikanın ufkunun yetmediği vaatleri önlerine sunan özel ilgi gruplarına akıtmayı tercih etmelerinde şaşılacak bir yan yoktur.

Demokrasi ve etkin yönetim, olaylar karşısında satın alma gücünü kaybettiği zaman nasıl ayakta kalabilir? Bence bunun bir yanıtı vardır. Demokratik ülkelerde gerekli olan demokrasi-nin kendisinin derinleştirilmesidir. Ben bunu *demokrasinin demokratikleştirilmesi* diye adlandıracam. Ancak bugünkü

mokrası aynı zamanda ulusaşırı duruma getirilmelidir. Bizim ülkenin düzeyinin yukarısında (ve aşağısında) demokratikleşmeye ihtiyacımız var. Küreselleşen bir çağ küresel taleplerde bulunur ve bu durum diğer alanlar için olduğu kadar politika için de geçerlidir.

Demokrasinin derinleştirilmesi gereklidir, çünkü yurttaşların iktidardakilerle aynı bilgi ortamlarında yaşadığı bir toplumda eski yönetim mekanizmaları işlemez. Batılı demokratik hükümetlerin hiçbir zaman komünist devletler ya da başka otoriter yönetim tipleri kadar gizlilik uygulamadığına kuşku yoktur. Yine de bazı koşullarda gizliliğe kesinlikle başvurmuşlardır. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde ABD ve Britanya hükümetlerinin nükleer denemeler ve silahların geliştirilmesi konusunda ne kadar çok şeyi gizli tuttuklarını aklınıza getirin. Batılı demokratik sistemlerin eski arkadaş ağırları, siyasal himaye ve perde arkası anlaşmalar yoluyla hareket ettiği de olmuştur. Geleneksel sembolizme ve tümüyle demokratik olmayan geleneksel iktidar biçimlerine sık sık başvurmuşlardır. İngiltere'deki Lordlar Kamarası bu tür örneklerin en açık olanlarından sadece bir tanesidir. Gelenekler ağırlığını kaybederken, eskiden kutsal görünen ve saygı uyandıran şeyler, neredeyse bir gecede tuhaf ve eskimiş, hatta gülünç duruma düşebilmektedir.

Son birkaç yılda dünyanın her tarafında birçok politik skandal yaşanması rastlantı değildir. Japonya'dan Almanya'ya, Almanya ve Fransa'dan ABD ve Britanya'ya kadar, yolsuzluk vakaları haberlerin başına oturmuştur. Yolsuzluğun demokratik ülkelerde her zamankinden daha yaygın olduğu gibi bir kuşku var. Oysa açık bir enformasyon toplumunda bunlar daha çıplak biçimde görülebilmekte ve yolsuzluk diye nitelenen durumların sınırları değişmektedir. Örneğin Britanya'da, merkez sol parti-

ler iktidardayken bile işlerin nasıl yürütüleceğini geçmişteki eski arkadaşlar ağı belirliyordu. Bu tür ağlar pek kaybolmuş değildir gerçi, ama onlar aracılığıyla uygulanan ve yaygın biçimde benimsenen şeylerin çoğu şimdi meşruiyet sınırları içinde görülmemektedir.

Demokrasinin demokratikleşmesi, koşullarına bağlı olarak farklı ülkelerde farklı biçimlere bürünecektir. Ancak bu süreçten muaf olacak kadar ilerlemiş bir ülke de yoktur. Demokrasinin demokratikleşmesi, Britanya'da olduğu gibi hâlâ güçlü biçimde ulusal düzeyde toplanmış olan iktidarın etkili biçimde kullanılması demektir. Her düzeyde etkili yolsuzluk karşıtı önlemlerin alınması demektir.

Demokrasinin demokratikleşmesi anayasa reformunu ve politik konularda daha fazla şeffaflığın sağlanmasını da içerir. Ayrıca ve özellikle politik kararları yurttaşların gündelik dertlerine daha fazla yaklaştıracak alternatif demokratik prosedürleri denemeye hazır olmalıyız. Belki temsili demokrasinin yerini halk jürileri ya da elektronik referandum almayacaktır, ama bunlar temsili demokrasiyi tamamlayacak etkili roller oynayabilecektir.

Siyasal partiler, ekolojik baskı grupları gibi tek bir sorunda odaklanan gruplarla geçmiştekine göre daha fazla işbirliği yapmaya alışmak zorundadırlar. Bazı insanlar çağdaş toplumlara parçalanmış ve örgütsüzleşmiş gözüyle bakarlar, oysa bunun tersi doğrudur. İnsanlar gruplar ve birliklere eskisinden daha fazla katılıyorlar. Britanya'da gönüllü ya da kendi kendine yardım gruplarına üye olan insanların sayısı siyasal partilerin üyelerinden yirmi kat daha fazla ve aynı tabloya başka ülkelerde de rastlanıyor.

Tek bir sorunda odaklanan gruplar genellikle ortodoks politik çevrelerin çok geç kalınana kadar görmezlikten gelebilecekleri problem ve sorunları gündeme getirmekte ön planda yer alıyorlar. Nitekim Britanya'da deli dana krizinin patlak vermesinden çok önce, çeşitli gruplar ve hareketler yiyecek zincirinde meydana gelebilecek bir salgının tehlikeleri konusunda uyarıda bulunmuşlardı.

Demokrasinin demokratikleşmesi güçlü bir yurttaşlık kültürünün beslenmesine de bağlıdır. Piyasalar böylesi bir kültürü yaratamaz. Özel ilgi grupları da bunu yaratamaz. Ortada toplumun yalnızca iki kesiminin, devlet ve pazarın (ya da kamusal ve özel alanın) bulunduğunu düşünmemeliyiz. Bunların arasında, aileyi ve diğer ekonomik olmayan kurumları da kapsayan sivil toplum alanı vardır. Bir duygular demokrasisi inşa etmek ileriye dönük bir yurttaşlık kültürünün bir parçasıdır. Sivil toplum, demokratik tutumların (hoşgörü dahil olmak üzere) geliştirilmesi gereken bir alandır. Yurttaşlığın damgasını vurduğu alan hükümet tarafından beslenebileceği gibi, kültürel bir temele de sahip olacaktır.

Demokrasinin demokratikleşmesi sadece olgun demokrasi-leri ilgilendiren bir gelişme değildir. Zayıf ve yeterince geliştirilmemiş olduğu yerlerde demokratik kurumların inşasına katkıda bulunması da söz konusudur. Örneğin gangster kapitalizminin geçerli olduğu ve güçlü otoriter eğilimlerin geçmişten beri ağırlığını koruduğu Rusya'da, daha açık ve demokratik bir toplum sadece yukarıdan aşağıya inşa edilemez. Böyle bir toplum, yurttaşlık kültürünün canlanmasıyla aşağıdan yukarıya kurulmak zorundadır. Devlet denetiminin yerini piyasanın alması, eskisinden daha istikrarlı bir durum yaratsa bile, bu amaca ulaşılmasını sağlayamaz. İyi işleyen bir demokrasinin üç ayaklı bir

iskemleyle karşılaştırılması çok yerindedir. Hükümet, ekonomi ve sivil toplumun dengede olması gerekir. Biri diğerlerinin üzerinde hakimiyet kurarsa tatsız sonuçlar ortaya çıkacaktır. Eski Sovyetler Birliği'nde yaşamın çoğu alanına devlet egemendi. Dolayısıyla enerjik bir ekonomi yoktu ve sivil toplum da bir ölüden farksızdı.

Hem medyayı da bu denklemin dışında tutamayız. Medyanın, özellikle televizyonun, demokrasiyle ikili bir ilişkisi vardır. Bir yanda, küresel bir enformasyon toplumunun ortaya çıkışı güçlü bir demokratikleştirici güç işlevi görürken; öbür yanda televizyon ve diğer kitle iletişim araçları, açtıkları kamusal diyalog zeminini, politik sorunları bayağılaştırıp kişiselleştirerek kendi elleriyle yok etmeye eğilimlidirler. Dahası, dev çokuluslu medya kuruluşlarının gelişip büyümesi, seçimle gelmeyen işletme yöneticilerinin muazzam bir gücü kontrol edebilmeleri anlamına gelmektedir.

Böylesi bir gücü dengelemek sadece ulusal politikayla halledilecek bir konu olamaz. Yine çok önemli bir nokta, demokrasinin demokratikleşmesinin ulus-devlet düzeyinde kalamamasıdır. Şimdiye kadar uygulandığı şekliyle, demokratik politika, kendi kendini yöneten ve kendisini ilgilendiren politikacıların büyük kısmını belirleyebilecek bir ulusal topluluğu önvarsaymıştır. Egemen ulusu önvarsaymıştır. Ama küreselleşmenin etkisiyle egemenlik alanı da küçülmektedir. Uluslar ve ulus-devletler güçlerini korumakla birlikte, siyaset bilimcisi David Held'in işaret ettiği gibi, onlar ile yurttaşlarının yaşamlarını etkileyen küresel güçler arasında büyük demokratik boşluklar meydana gelmiştir. Ekolojik riskler, küresel ekonomideki dalgalanmalar ya da küresel çaplı teknolojik değişimler ülke sınırları tanımaz.

Demokrasiden ulus düzeyini aşan bir düzlemde bahsetmek pek gerçekçi görünmeyebilir. Ne de olsa bu tür fikirlere yüz yıl önce de bol miktarda rastlanmış, o zaman küresel bir uyum çağı yerine iki dünya savaşına varılmıştır. Yirminci yüzyılda savaşta öldürülen insanların sayısı yüz milyondan fazladır.

Koşullar şimdi farklı mı? Belli ki kimse bunu kesin olarak söyleyemez, ama ben farklı olduğuna inanıyorum. Bunun nedenlerini daha önceki bölümlerde anlattım. Dünya yüz yıl öncesine göre çok daha fazla birbirine bağımlı ve dünya toplumunun niteliği değişti. Madalyonun ters yüzü olarak, bugün karşı karşıya olduğumuz ortak problemler (küresel ekolojik riskler gibi) de çok daha fazla.

Demokrasi, ulus-devlet düzeyinden daha üstte bir düzlemde nasıl ilerletilebilir? Bu noktada uluslararası kuruluşların yanı sıra ulusaşırı kuruluşlara da bakıyorum. Birleşmiş Milletler, adının gösterdiği gibi, bir ulus-devletler birliğidir. En azından şu anlık ulusların egemenliğine meydan okuyacak bir durumda değildir, daha doğrusu kendi bildirgeleri böyle hareket etmemesini öngörmektedir. Avrupa Birliği'nin durumu farklıdır. Ben Avrupa Birliği'ni, başka bölgelerin de izleyebileceği ve izleyeceği bir yol olarak görüyorum. Burada önemli olan AB'nin Avrupa'da oluşturulması değil, ulusaşırı bir yönetim biçiminin öncülüğünü yapmasıdır. Destekçilerinin ve eleştircilerinin söylediği birçok şeyin tersine, federal bir devlet ya da süper bir ulus-devlet değildir. Ama basitçe bir uluslar birliği de değildir. AB'ye giren ülkeler egemenliklerinin bir kısmından gönüllü olarak vazgeçmektedirler.

Şimdi, Avrupa Birliği'nin kendisi özel olarak demokratik değildir. AB hakkında söylenmiş ünlü bir söz vardır: Katılmak için kendisi başvursaydı alınmazdı. Avrupa Birliği, üyelerinden talep

ettiği demokratik ölçülere kendisi uygun değildir. Yine de ilkel olarak onun daha fazla demokratikleşmesini önleyen bir şey yoktur ve biz bu yönde değişmesi için elimizden gelen her türlü baskıyı uygulamalıyız.

AB'nin varlığı, küresel düzen açısından bakıldığında temel bir demokrasi ilkesini önümüze koymaktadır. Bu ilke, ulusaşırı sistemin kendi aralarındaki demokrasiye olduğu gibi devletler içindeki demokrasiye de etkin katkılarda bulunabileceğidir. Örneğin Avrupa mahkemeleri, üye ülkelerin sınırları içinde kişi haklarını koruyan önlemler dahil olmak üzere bir dizi kararlar almıştır.

Yirminci yüzyılın sonundaki yeryüzünün durumuna bakarken, iyimserlik ve kötümserlik nedenlerinin yaklaşık olarak eşit ağırlıkta olduğunu görebiliriz. Demokrasinin genişlemesi doğal olarak gündemdedir. Buna karşılık, demokrasi narin bir çiçeğe benzemektedir. Demokrasinin yayılmasına rağmen birçok yerde baskıcı rejimlere hâlâ rastlanırken, insan hakları dünyanın çeşitli devletlerinde rutin biçimde ihlal edilmektedir. Kosova'da yüz binlerce insan yurtlarından zorla koparılmış ve hukukun egemenliği ayaklar altına alınmıştır. Burada, olayları gözlemleyen bir muhabirin ağzından çıkmış birkaç sözü aktarmak istiyorum: "Makedonya'da neredeyse yarım milyon mülteci var. Bunların nasıl besleneceğini kimse bilmiyor.. Makedonya'ya koşturun ve bize yardım edin!" Bu haber *Toronto Daily Star*'da yayınlanmıştı. Muhabirin adı Ernest Hemingway, tarih ise 20 Ekim 1922'di.

Demokrasi sadece, özellikle uzun süredir işlenmekte olan verimli topraklarda yeşerip boy atıyor görünebilir. Demokratik yönetim tarihi çok az olan toplumlar ya da bölgelerde, demokrasi zayıf köklere sahip gibidir ve kolayca koparılıp atıla-

bilir. Yine de bu eğilimlerin hepsinin değişmekte olduğunu söyleyebiliriz sanıyorum. Demokrasiyi kolayca ezilen narin bir çiçek olarak düşünmek yerine, ona belki, çorak topraklarda bile büyüyecek sağlam bir bitki gözüyle bakmalıyız. Benim argümanım doğruysa, demokrasinin genişlemesi dünya toplumdaki yapısal değişikliklerle sıkı sıkıya bağlıdır. Mücadele olmadan hiçbir şey elde edilmez. Ama demokrasinin her düzeyde ilerletilmesi, uğruna mücadele etmeye değer olan ve ulaşılabilecek bir hedeftir. Elimizden kaçıp giden dünyanın daha az değil, daha çok yönetilmeye ihtiyacı var ve bunu sadece demokratik kurumlar sağlayabilir.

SEÇME KAYNAKÇA

Küreselleşme

Albrow Martin. *The Global Age: State and Society Beyond Modernity.* Cambridge: Polity Press, 1996. Yazar, ilk küresel çağa girmekte olduğumuzu belirtiyor. Ona göre, küreselleşmeden bahsetmek yerine, küresel bir çağda yaşamamanın bizi hangi yollarla yeni karşılıklı bağımlılıklara sürüklediğini analiz etmemiz gerekir.

Bell, Daniel. "The world and the United States in 2013." *Daedalus*, No: 116 (3), 1987, s. 1-31. Bu makale, geleceğin belli başlı yapısal değişikliklerini öngörmeyi amaçlayan bir çalışmadır. Makalenin sonucu, küreselleşme güçleri ile modern ulus-devletin kurumları arasında bir ölçek uyumsuzluğu bulunduğudur.

Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society (The Information Age, Cilt 1).* Cambridge, MA Blackwell, 1996. Üç ciltlik bu çalışmanın ilk cildi, "ağ toplumu"nın (yeni küresel ekonomide enformasyonun rolünün ortaya çıkışıyla şekillenen küresel bir düzenin) yükselişini ele almaktadır.

Dicken, Peter. *Global Shift: Transforming the World Economy*, 3. basım. Londra: Chapman, 1998. Küresel iktisadi faaliyetin değişen kalıplarının gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş bir dökümü. Bu kitap, farklı endüstrilerden derlenmiş kanıtları ortaya koymakta ve ekonomik küreselleşmenin ulusal egemenliği nasıl etkilediği sorununu irdelemektedir.

Gray, John. *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. Londra: Granta Books, 1998. Küresel pazarın genişlemesinin dünya çapında çeşitli toplumsal problemler doğurduğunu ileri süren çok etkili bir çalışma. Yazar, tüm ülkeler ve tüm bölgeler için geçerlilik taşıyan bir kapitalist gelişme modeli olamayacağını belirtmektedir.

Held, David, Anthony Mc Grew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999. Küreselleşme konusunda bugüne kadar ortaya konmuş ve farklı görüşleri çok dengeli bir biçimde analiz eden en kapsamlı giriş metni. "Küreselleşme şüpheleri" ile giriş bölümünde yararlandığım diğerleri arasındaki bölünmeyi de ele almaktadır.

Hirst, Paul Q. ve Grahame Thompson. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press, 1996. Hirst ve Thompson, dünya pa-

zarlarındaki ekonomik bütünleşmenin derecesi-
nin genellikle büyük ölçüde abartıldığını ileri sü-
rerek küreselleşmeye şüpheli bir açıdan yakla-
şırlar.

Korten, David C. *When Corporations Rule the World*. West Hartford, CN and San Francisco, CA: Ku-
marian Press and Berrett-Koehler, 1995. Dev ku-
ruluşların oynadığı rolde yoğunlaşarak, küresel
ekonomik gücün gelişmesine eğilen bir çalışma.
Yazar, bu gücü sınırlayacak ölçüde değişiklik yapıl-
ması gerektiğini öne sürüyor.

McLuhan, Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Ma-
king of Typographic Man*. Toronto: University
of Toronto Press, 1962. Yeni iletişim teknolojile-
rinin yaşamlarımızdaki etkisini kavramak üzere,
sık sık aktarılan "global köy" teriminin ortaya atıl-
dığı metin.

Ohmae, Kenichi. *The End of the Nation State: The Ri-
se of Regional Economies*. Londra: Harper-
Collins, 1995. Ohmae, küreselleşmenin ivme ka-
zanmasının ulus-devletlerin kendi ülkelerinde
olup bitenleri denetleme kudretlerini büyük ölçü-
de kaybetmesine neden olacak kadar güçlü oldu-
ğu önermesini ortaya atarak, Hirst ile Thomp-
son'un tam zıttı bir görüşü savunuyor.

Soros, George. *The Crisis of Global Capitalism: Open So-
ciety Endangered*. New York: BBS/Public Affa-

irs, 1998. George Soros, son yılların en başarılı finansörlerinden birisidir. Finans piyasalarından bir servet kazanmıştır, ancak finans piyasalarının şu andakinden daha fazla düzenlemeye ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Aksi takdirde 1998'de Doğu Asya ekonomilerini etkileyen şekilde başka krizler yaşanacağı kanısındadır.

Strange, Susan. *The Retreat of the State: the Diffusion of Power in the World Economy.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996. *Casino Capitalism*'in (Oxford: Blackwell, 1986) yazarı tarafından kaleme alınmış olan bu kitap, uluslararası ekonomik ve siyasal düzenlemelerin ortaya çıkışının uluslararası siyasal ekonomide önemli bir güç kaymasına yol açtığı görüşünü savunmaktadır.

Risk

Adams, John. *Risk.* Londra: UCL Press, 1994. Riskin doğası ve risk yönetimi üzerine ilginç bir tartışma. Adams, riskin analizinin insanların kendi davranışlarında algıladıkları riske seçici biçimde nasıl tepki verdiklerini hesaba katması gerektiği görüşündedir.

Beck, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity.* Londra: Sage, 1992. "Endüstri toplumu"ndan "risk toplumu"na geçtiğimizi iddia eden klasik bir kitap.

Risk toplumu, bireyciliğin yükselmesi ve belli başlı kurumlarda gözlenen temel değişikliklerle birlikte yeni belirsizliklerin damgasını vurduğu bir toplumdur.

Beck, Ulrich. *Ecological Politics in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press, 1995. Ekolojik politika-nın yükselişini, modern teknolojinin doğayı dönüştürmesiyle ilişkilendiren bir metin. Ancak çok az şeyin hâlâ "doğal" kaldığı bir dünyada "doğa"yla ilgilenmeye başlamamız gerekmektedir.

Bernstein, Peter L. *Against the Gods: The Remarkable Story of Risk*. New York: John Wiley and Sons, 1996. Olasılık kuramının tarihi ve finansal pazarların gelişmesi bağlamında en iyi risk tartışması. Bernstein, yüzyıllar içinde risk değerlendirmesinin giderek daha sofistike biçimlere bürünerek geliştiğini gösteriyor.

Douglas, Mary ve Aaron Wildavsky. *Risk and Culture: an Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers*. Berkeley, CA: University of California Press, 1982. Yazarlar, riskin nesnel biçimde tanımlanamayacağını ileri sürüyorlar. "Risk" olarak kabul ettiğimiz şey, bireylerin ya da grupların sahip oldukları değerlere bağlı olarak değişmektedir.

Franklin, Jane (der.). *The Politics of Risk Society*. Cambridge: Polity Press, 1998. Çağdaş toplumlarda riskin farklı yönlerini tartışan bir makaleler derlemesi.

Knight, Frank Hyneman. *Risk, Uncertainty and Profit.* Boston, MA: Houghton Mifflin, 1921. Yazar bu klasik metinde, risk kavramını ekonomik faaliyetlere taşıyor ve "risk" ile "belirsizlik" arasında bir ayırım geliştiriyor. Riskin hesaplanabileceğini, oysa belirsizliğin hesaplanamayacağını öngören bu ayırmadan birçok kişi etkilenmiştir.

Raphael, Adam. *Ultimate Risk.* Londra: Bantam Press, 1994. Lloyd şirketinin karşılaştığı çeşitli problemlerin ilginç bir dökümü. Yazar, Lloyd'un Londra'da yaşadığı sıkıntıların risk yönetimindeki temel kusurlardan kaynaklandığı görüşündedir.

Royal Society. Risk: Analysis, Perception, Management. Londra: Royal Society, 1992. İngiltere'deki en saygın bilimsel kurumun hazırladığı, "nesnel" riske karşı "öznel" risk konusunda ciddi tartışmalara konu olmuş "resmi" bir metin.

Gelenek

Ahmed, Akbar S. ve Hastings Donnan (der.). *Islam, Globalization and Postmodernity.* Londra ve New York: Routledge, 1994. Fundamentalizmin yükselişi ile kitle iletişim araçlarının yayılması arasındaki bağları ortaya koyuyor. Fundamentalizm ulusal çaplı değil, uluslararası boyutlu bir fenomendir.

Gellner, Ernest. *Postmodernism, Reason and Religion.* New York: Routledge, 1992. Dinin günümüzdeki dirilişi ile önemi konusunda kışkırtıcı bir tartışma metni. Dinsel gelenekler ölmezler, durmadan yenden canlanırlar.

Gross, David. *The Past in Ruins: Tradition and the Critique of Modernity.* Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1992. Kültürel kuram çerçevesinde geleneğin değişen karakteriyle ilgili bir yorum.

Heelas, Paul, Scott Lash ve Paul Morris (der.). *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity.* Oxford: Blackwell, 1996. Çağdaş toplumlarda geleneğin gerilemesini tartışan bir makaleler derlemesi. Böylesi bir düşüşün fiilen nasıl gerçekleştiği ve yansımalarının neler olabileceği konusunda farklı bakış açıları ortaya konuyor.

Hobsbawm, Eric J. ve Terrence O. Ranger. *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press, 1983. Çok eski zamanlardan geldiğini varsaymaya eğilimli olduğumuz birçok davranış biçiminin aslında son zamanlarda kurulanmış olduğunu gösteren klasik bir çalışma.

Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* New York: Simon and Schuster, 1996. Dünya topluluğunda 1989-sonrası çağda baş gösteren yeni ayrılıklarla ilgili,

ün kazanmış bir çalışma. Huntington, dünyadaki yeni çatışma kaynaklarının farklı dinsel uygarlıklar arasındaki eski ayrınlıklara merkezlendiğini ileri sürüyor.

Kepel, Gilles. *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World.* Cambridge: Polity Press, 1994. Fundamentalizmin yükselişini konu alan harika ve ilginç bir çalışma. Kitap, özellikle "fundamentalizm" fikrini İslamiyet'e uygulamanın karmaşık yönleri üzerinde yoğunlaşıyor.

Kramnick, Isaac (der.). *The Portable Enlightenment Reader.* New York: Penguin, 1995. On sekizinci yüzyıl Aydınlanması'nın önde gelen düşünürlerinin eserlerinden oluşan bir seçki. Baron d'Holbach'ın yazıları da vardır.

Marty, Martin E. ve R. Scott Appleby (der.). *Fundamentalism Observed* (The Fundamentalism Project, Volume 1). Chicago: University of Chicago Press, 1991. Çağdaş dünyada fundamentalizmin doğasıyla ilgili kapsamlı bir çalışmanın ilk cildi.

Said, Edward W. *Orientalism.* Londra: Routledge and Kegan Paul, 1979. Yazar bu etkili çalışmada, başka kültürler ve geleneklere ilişkin olarak oluşturduğumuz imajlara saldırıyor. Bu imajlar, doğru betimlemeler olmaktan ziyade, genellikle Batı kültürünün kendi imajını yüceltişini yansıtmaktadır.

Shils, Edward A. *Tradition*. Londra: Faber and Faber, 1981. Farklı toplumlar ve kültürlerde geleneğin doğasını konu alan genel bir tartışma metni. Yazar, geleneğe olumlu bir açıdan bakmanın toplumsal süreklilik ve birlik açısından özsel bir yer tuttuğuna inanmaktadır.

Vidal, Denis. "When the gods drink milk: empiricism and belief in contemporary Hinduism." *South Asia Research*, No: 18, 1998. Hindistan'da 1995'te yaşanan olağanüstü olayla, fil başlı tanrı Ganesh resimleri ile diğer tanrıların onlara sunulan sütü "gerçekten" içer gibi görünmeleriyle ilgili bir metin.

Aile

Burgess, Adrienne. *Fatherhood Reclaimed: The Making of the Modern Father*. Londra: Vermilion, 1997. Modern toplumlarda babalığın değişen karakteriyle ilgili yorumlar. Yazar, babaların hakları üzerinde daha fazla durulması gerektiğini ileri sürüyor.

Coontz, Stephanie. *The Way We Never Were: American Families and the Nostalgia Trap*. New York: Basic Books, 1992. Aile yaşamının geçmişteki biçimleriyle ilgili usta işi bir nostalji eleştirisi. Coontz, ailenin "altın çağı"nın asla olmadığını gözler önüne seriyor.

Duby, Georges. *Love and Marriage in the Middle Ages.* Cambridge: Polity Press, 1994. Orta Çağlar'da evlilik, aşk ve cinselliği konu alıp, bugüne göre kilit önemde denilebilecek ne kadar farklı tutumlar benimsendiğini gösteren klasik bir çalışma.

Foucault, Michel. *The History of Sexuality, Volume 1.* Harmondsworth: Penguin, 1981 (ilk yayımı 1976). Batı'nın cinsellikle ilgilenmesinin yükselişini ele alan ünlü bir çalışma. Foucault, cinselliğin Viktorya çağında bastırılmadığını, tersine Viktoryenlerin cinsellikle büyülenme maceramızın başlamasına katkıda bulunduğunu ileri sürüyor.

Goode, William J. *World Revolution and Family Patterns.* New York ve Londra: Free Press and Collier-Macmillan, 1963. Ailede dünyanın dört bir yanında meydana gelen değişiklikleri ele alan klasik bir metin. Yazar, dünyanın pek çok farklı ülkesi ve bölgesinde ortak değişme kalıplarına rastlandığına dikkat çekiyor.

Jamieson, Lynn. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies.* Cambridge: Polity Press, 1998. Yazar, Batı ülkelerinden derlediği ampirik kanatlardan yola çıkıp, mahrem ilişkilerin modern toplumda nasıl değiştiği sorununu ele alıyor.

Laslett, Peter. *The World We Have Lost.* Londra: Methuen, 1965. Geçmiş kuşaklardaki aile yaşamına ilişkin, aile hakkındaki birçok miti sorgulayan klasik bir metin.

McLanahan, Sara S. ve Gray D. Sandefur. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994. ABD'de tek ebeveynli ailelerin toplumsal ve eğitsel etkisiyle ilgili en iyi çalışma.

Phillips, Roderick. *Untying the Knot: A Short History of Divorce.* Cambridge: Cambridge University Press, 1991. Avrupa ve ABD'de boşanmanın tarihi hakkında anlaşılabilir bir çalışma.

Phoenix, Ann. *Young Mothers?* Oxford: Polity Press, 1990. Modern toplumda ergenlik çağındaki annelerin yaşadıkları problemlerle ilgili bir tartışma metni.

Weeks, Jeffrey. *Sexuality.* Chichester: Ellis Horwood, 1986. Cinsellik konusunda etkili ve kapsamlı bir giriş metni. Yazar, cinselliğin doğası hakkındaki farklı tartışmaları dengeli bir biçimde aktarıyor.

Demokrasi

Barber, Benjamin R. *A Place for Us: How to Make Society Civil and Democracy Strong.* New York: Hill

and Wang, 1998. Demokrasi, sivil toplum ile şirket gücü arasındaki ilişkiyi konu alan bir tartışma metni. Yazar, fiili demokrasinin hem yönetimin hem de iş dünyasının düzenlenmesine ihtiyaç gösterdiğini, bunların sivil zeminde sağlam bir temel oluşturabileceğini savunuyor.

Czempiel, Ernst Q. ve James N. Rosenau (der.). *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. Küreselleşmeye karşılık olarak yeni küresel yönetim biçimlerinin ortaya çıktığını işleyen bir tartışma metni.

Dunn, John. *Democracy: The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993*. Oxford: Oxford University Press, 1992. Dünyanın farklı bölgelerinde demokrasinin gelişmesini tartışan bir makaleler derlemesi. Başlığının düşündürdüğü gibi, bu kitap, demokrasiyi daha evrensel ve doyurucu bir yönetim biçimi durumuna getirmek için önümüzde hâlâ uzun bir yol bulunduğunu ileri sürmektedir.

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. Londra: Hamish Hamilton, 1992. Fukuyama, tarihin sonuna ulaştığımızı, çünkü kapitalizmden ve liberal demokrasiden başka alternatif kalmadığını iddia ediyor. Fakat bu yeni dünyanın son kertede yeni hoşnutsuzluklar doğurması ihtimalini de göz ardı etmiyor.

Held, David. *Models of Democracy*, 2. basım. Cambridge: Polity Press, 1996. Farklı demokrasi anlayışları konusunda anlaşılabilir ama oldukça kapsamlı bir tartışma metni. Yazar, çalışmasını gelecekteki demokratik gelişimle ilgili bir dizi öneriyle noktılıyor.

Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991. Eski-den demokratik sisteme sahip olmayan ülkelerde demokratik kurumların ortaya çıkmasını irdeleyen, bu gelişmenin nasıl ve neden meydana geldiği konusundaki bazı açıklamalara eleştirel gözle bakan bir tartışma.

Ostrom, Elinor. *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Ulus-devleti aşan ortak problemlerde hangi yönetim biçimlerinin devreye sokulabileceğini ele alan bir çalışma.

Paolini, Albert J., Anthony P. Jarvis ve Christian Reus-Smit (der.). *Between Sovereignty and Global Governance: The United Nations, the State, and Civil Society*. Londra: Macmillan Press, 1998. Devletlerin egemenliğini etkileyen değişikliklerden sonra küresel yönetimin gelişmesi üzerinde duran tartışmalar.

Rosenau, James N. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Londra: Harvester Wheatsheaf, 1990. Yazar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik değişiklikleri değerlendirerek dünya politikasına kalıcı biçimde yerleşmiş olan kargaşayı açıklamaya çalışıyor. Rosenau'ya göre, eski devlet-merkezli sistemin karşısına yeni bir çok-merkezli hükümet dışı kuruluşlar ve kolektif yapılar dünyasının çıktığı bir "çatallanmış dünya"da yaşıyoruz.

21

• yüzyılın savaş alanı, fundamentalizm ile kozmopolit hoşgörüyü karşı karşıya getirmektedir. Küreselleşen bir dünyada, bilgilerin ve görüntülerin yeryüzünün her tarafına rutin biçimde aktarılmasını seyreden bizler, bu şekilde bizden farklı biçimde düşünen ve farklı yaşamlar süren başka insanlarla düzenli ilişkiler kurmuş oluyoruz. Kozmopolitler bu kültürel karmaşayı memnunlukla karşılayıp benimsiyorlar. Fundamentalistler işte bu eğilimi rahatsız edici ve tehlikeli buluyor ve her alanda (din, etnik kimlik ya da milliyetçilik gibi) yepyeni ve saflaşmış bir geleneğe (genellikle de şiddete) sığınıyorlar.

Bu süreçte kozmopolit bakışın kazanacağını haklı olarak umut edebiliriz. Kültürel çeşitlilik ile demokrasinin hoşgörüsü birbiriyle yakından bağıntılıdır ve demokrasi şimdi dünyanın her tarafına yayılmaktadır. Demokrasi arkasında yatan güç küreselleşmedir. Ama aynı zamanda ve paradoksal olarak, en çok bilinen demokratik yapıların, yani parlamenter demokrasinin yapısının sınırlarını belirleyen etken de küreselleşmedir. Bizim mevcut kurumları daha fazla demokratikleştirmeye ve üstelik bunu küresel çağın taleplerine karşılık vermeye çalışan biçimlerde yapmaya ihtiyacımız var. Bizler asla kendi tarihimizin efendileri olamayız, ama elimizden kaçıp giden dünyayı yerinde tutacak yollar bulabiliriz ve bulmalıyız.

ALFA Basım Yayımlar Dağıtım Ltd.
Ticarethane Sk. No:41/1
34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel : +90 (212) 511 53 03
+90 (212) 513 87 51
Fax : +90 (212) 519 33 00
e-mail:alfabas@doruk.com.tr
www.alfakitap.com

31500007

ISBN 975-316-326-6

9 789753 163262